

EVA
STEJSKALOVÁ

NOVINOVÉ ZPRAVODAJSTVÍ A NOVINY V ČECHÁCH OD 17. STOLETÍ DO ROKU 1740

KAROLINUM

NÁRODNÍ MUZEUM

32

Durch el-
nen Aven-
turirer, so
an jeho
Relation
umbrengt.



Zur neuen
Zeitung
auf den
Pommert-
schen Guar-
nisonen
angebracht



Gedruckt im Jahr Christi/ 1631.

Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740

Eva Stejskalová

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
a Národní muzeum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015
© Národní muzeum, 2015
Text © Eva Stejskalová, 2015
Photography © Národní muzeum, 2015

Tato kniha vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR
v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje
výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2013/48, 00023272).

ISBN 978-80-246-2613-0 (Karolinum)
ISBN 978-80-246-3084-7 (online : pdf) (Karolinum)
ISBN 978-80-7036-431-4 (Národní muzeum)



Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	7
<hr/>	
I. Zpravodajství za raného novověku	11
1. Pravidelné tištěné noviny a jejich předchůdci	12
2. Počátek pravidelných tištěných novin	32
3. Struktura a znaky nejstaršího tištěného novinového zpravodajství. Zpracování informací v publicistice a v novinách	50
<hr/>	
II. Zpravodajství o dění v zemích Koruny české	107
<hr/>	
III. Posloupnost pražských německých novin do 40. let 18. století	131
1. Pražské noviny – údajně první, ale nejisté	132
2. Pražské německé noviny z knihtiskárny Sedlčanských (1658–72)	135
3. Přelomový rok 1672	166
4. Pražské německé noviny z knihtiskárny Jana Arnolta st. (1672–87)	174
5. Pražské německé noviny z knihtiskárny Micháلكů (1688–90?)	193
6. Pražské německé noviny z knihtiskárny Karla Ferdinanda Arnolta z Dobroslavína (1691–1744)	201
<hr/>	
IV. České noviny od roku 1719	223
1. Zpravodajství v českém jazyce	225
2. Český postilion z knihtiskárny Rosenmüllerů (1719–40)	233
<hr/>	
V. Počátky časopisů	283
<hr/>	
Závěr	292
Shrnutí	293
Summary	297
Ediční poznámka	302
Zkratky	303
Prameny I, II	304
Literatura	330
Jmenný rejstřík	341
Obrazová příloha	347

ÚVOD

„Nic není starší než včerejší noviny“, praví okřídlené rčení. Dnešek převrstvil, co noviny zaznamenaly včera, do vědomí i do podvědomí vstoupily nové informace a na okamžik zabraly přední místa. A ve zpravodajství příbuzných médií, která pro přenos novinek nepotřebují papír ani tisk, probíhá Zrychlení (*vydáno před x minutami, v přímém přenosu*) a s ideou předběhnout, co by teprve mohlo nastat, zjednodušuje se látka a nevybíravě poutá pozornost. Tištěné noviny se o to také pokoušejí (*každý den s náskokem*), ale bez zvuku a bez pohybu, s pomalejší výrobou a kolportáží jsou v nevýhodě, údajně jde o samu jejich existenci. Mají však svou dlouhou historii, po kterou získávaly přízeň a zkušenosti a mohou se od nich, jako kdysi od „kulhavých poslů“ (1631, Jan Amos Komenský: *od těch rozumní kupovali raději, pravíce, že bývají jistší*) očekávat vyváženější zprávy.

Svobodné říšské město Straßburg (Štrasburk) se v roce **1605** stalo kolébkou zpravodajského média, které známe, tvoříme a pročítáme dodnes. Toho roku jeden ze štrasburských knihtiskařů, nováček mezi ostatními, městské radě sdělil, že počal pravidelně tisknout noviny, které byly dotud jen psané, má s nimi úspěch a chce pokračovat v jejich vydávání. Proto se uchází o výsadu, aby tak už nikdo jiný ve městě nečinil. Žádost byla v městském archivu objevena až na sklonku 20. století a teprve tehdy si město Strasbourg (tentokrát francouzské) připsalo ono památné datum k vlastní historii. Do dějin žurnalistiky byly první vytištěné pravidelné noviny oficiálně zaneseny roku 2005, kdy se o tom usnesla World Association of Newspapers and News Publishers (WAN-IFRA). V roce 2008 byla v Mohuči v Gutenbergově muzeu uspořádána výstava „Schwarz auf Weiss. 400 Jahre Zeitung – ein Medium macht Geschichte“, konalo se symposium na to téma a byl vydán sborník „400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext“. Se zpožděním čtyř staletí tak bylo zaznamenáno datum významem blízké datu Gutenbergova mohučského objevu knihtisku, jak bylo několikrát (s nadsázkou?) při té příležitosti zmíněno. Zdá se tedy, že zpráva o počátku pravidelných tištěných novin se bez vzpomínky na evropský vynález tisku pohyblivými písmenky neobejde.

Johann Gensfleisch Gutenberg (1397–1468), mohučský rodák, který načas působil také ve Štrasburku, původně zlatník, brusič skla a drahokamů, využil svých dovedností a znalosti dosavadních grafických technik a po mnoha

pokusech se mu z možnosti opakovaného používání odlévaných kovových literek, sesazovaných do tiskových forem, barvených upravenými sazemi s fermeží a tlakem tiskařského lisu otiskujících znovu a znovu tytéž texty na podkládané archy papíru, šťastně podařilo vytvořit novou a na dlouhou dobu jedinou technologii ručního tisku knih. Jsou známy peněžní svízele i lidská zklamání objevitele a lze jenom doufat, že je převýšilo potěšení z díla, které poprvé a opakovaně stejně krásné vytvářel.

Gutenbergův nedožítý věhlas časem rostl. Knihtiskařství bylo považováno za umění, učili se mu dauphini i mladí arcivévodové, impresoři při jeho jubilejích vzornými tisky a v průvodech oslavovali svého předchůdce, humanisté, univerzitní mistři, učenci, žáci, knihovnědci, knihovníci a ostatní zaujatí se k nim připojovali. Jméno Gutenberg si posléze se ctí přisvojily významné instituce, nebo jím označily své projekty, i jeden z kráterů na Měsíci byl tak nazván a na Zemi, jak vědí poučení čtenáři, ještě neskončila plodná epocha – „Gutenbergova galaxie“.

Nedlouho před objevem knihtisku byl v Evropě vyroben a použit černý střelný prach a mezi oběma nápadnými jevy se pak hledaly a nalézaly souvislosti. Podle raných představ byl knihtisk božským darem k potření války, ďábelského *hrozného a škodného řemesla* (1613: Samuel Adam z Veleslavína v dedikaci Bibli české), podle jiné zkušenosti dodal knihtisk sílu *pocivým bitvám vedeným zbraněmi, které jsou jazyk a pero* (1621: Andreas a S. Theresia, traktát o bitvě na Bílé hoře) a v moderní době z běhu dějin údajně vyplynulo, že *střelný prach a knihtisk patří k sobě, poněvadž masově utvářené tištěné slovo se pozvedá ke zbrani v rukou toho, kdo je umí vést* (1918–22: Oswald Spengler, *Untergang des Abendlandes*).

Příznivěji vyznělo hledání analogií mezi vynálezem knihtisku a objevením Nového světa. Obojí dotud nepředstavitelným způsobem rozšiřovalo obzory a tak byla mezi základní vynálezy lidstva zařazena i užitečná funkce magnetické strelky: *knihtisk, střelný prach a kompas, tyto tři změnilly celou tvářnost a stav světa...* (1620: Francis Bacon, *Novum Organum*).

Vynálezy nezůstávaly nadlouho výrobním tajemstvím několika dílen. Knihtisk se šířil a modifikoval, od nápodoby rukopisných kodexů pokročil k novým formám knihy a jiných tiskovin. Noviny a časopisy, které se z nich vydělily, nejlépe odpovídaly obecnému zájmu o včasné, rychlé a neomezené informování. A podle šíření a vlivu byly definovány jako MÉDIA, prostředky umožňující mezilidskou komunikaci, bez níž by civilizace nevznikla a kultura se neobešla.

Ukázalo se, že MÉDIUM je pojem, kterým lze označit vše, co lidem pomáhá dozvědět se, sdílet a šířit poselství. S MÉDII se začalo počítat v odborné mluvě na polích věd a umění, v politice, v hospodářství, v informatice i mezi lidmi. Média byla pořádána podle technologií (obraz, mince, rukopis, tisk, film, rozhlas, televize, digitální média...), nebo podle obsahu a tvaru, podle

nichž je každý pozná a pojmenuje. Zpravodajství, žurnalistika, noviny, časopisy a opět obraz, divadlo, rozhlas, film, TV a další se staly médii hromadné komunikace, masovými médii, publicistickými médii, sociálními médii. Pojem zůstal otevřený, použitelný pro další významy, obory a způsoby provádění. Může se díť medializace, remedializace, intermedializace, multimedializace, vše, co koho napadne a jazyk to unese.

Pravidelně vycházející tištěné noviny se tedy objevily roku 1605, čtoucí a naslouchající veřejnost je přijímala, teoretizující o nich uvažovala, vrchnosti jim vytyčovaly meze, braly je do služby, ztěžovaly jim existenci, ale zabránit jí nemohly. Vyprávějí o tom dějiny novin, které jsou starým i novým médiím společné.

Předkládaná práce je vymezena názvem *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*. Zaujímá místo uprostřed celku věnovaného dějinám zpravodajství a novin v zemích Koruny české do konce 18. století, jak je na základě svých mnohaletých výzkumů zpracoval Zdeněk Šimeček a v pečlivě vypravené knize *Počátky novinového zpravodajství v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)* vydala roku 2011 Matice moravská v Brně.¹ V prvním oddílu monografie Zdeněk Šimeček do podrobností osvětlil veřejnosti málo známý (s výjimkou tzv. Jindřichohradeckých a Fuggerovských novin) fenomén pravidelných, rukou psaných novin. Ze vzácných archivních fondů vytěžil podklady a podle nich stanovil okruhy jejich šlechtických a církevních příjemců i některé okruhy městské. Pozornost věnoval i tištěnému zpravodajství toho období. Ve druhém oddílu „od Bílé hory do čtyřicátých let 18. století“ uvedl tehdejší psané noviny do souvislosti s počínajícími pravidelnými novinami tištěnými, ve třetí části práce „od 40. do 90. let 18. století“ Zdeněk Šimeček doložil tehdy nový jev návštěvníků a časopisů, vydavatelskou píli Johanna Ferdinanda ze Schönfeldu, pokusy Františka Kozuryho o záchranu upadajících českých novin, redakční a osvětovou práci Václava Matěje Krameria. Dílem prostupují exkurzy věnované zpravodajským zdrojům a jejich sítím, poselským a poštovním službám, knižnímu obchodu. Po dlouhé době (Josef Volf, 1930) je v knize Zdeňka Šimečka veřejnosti opět a v novém, obohaceném pojetí podán přehled i detaily potřebné k poznání jevu zpravodajství obecně a nejstarších novin na území Koruny české zvláště.

Studie, která je předkládána zde, zahrnuje některé poznatky z dějin novinářství zhruba od počátku 17. století do roku 1740. Střední část zmíněného díla Zdeňka Šimečka – od Bílé hory po 40. léta 18. století – nezdvouje, spíše

1 Kniha Z. Šimečka má s námi předkládanou knihou spojující koncepční východiska, na nichž byl založen starší výzkumný projekt *Dějiny novinářství v českých zemích do 80. let 18. století* (Grantová agentura Akademie věd ČR, 2003–2004, IAA8104301), který však nebyl završen společnou monografickou publikací. Oba autoři v následujících letech své výzkumy materiálově rozhojnili a výkladově prohloubili.

by kvůli důrazu na obsah zpravodajských tisků a pro množství citací z pramenů, které z toho vyplývá, mohla k příslušné látce posloužit jako čítanka.

Mezi citáty cizojazyčnými převažují německé. Některé jsou v textu parafrázovány, mnohé v poznámkách pod čarou ponechány v původním znění a pravopisu, aby doložily způsob rané novověké komunikace v novinách. Ilustrují styl, při němž se nepomýšlelo na to, aby byl krásný jako v poezii, vybroušený jako v rétorice, pádný jak v publicistice. Nanejvýš mohl být podle profese dopisovatele kancelářský, případně vojenský. Zdá se, že v novinách se psalo, jak se mezi lidmi hovořilo, v lepším případě vyprávělo. Zdání se mění v jistotu u jazyka nejstarších dochovaných českých novin. Je to pole, které současní jazykovědci, až na výjimky, zatím ponechávají ladem. A je tomu tak – rovněž s výjimkami – i u jiných historických disciplín.

Nejstarší noviny pro svůj různorodý obsah si však jako historický pramen důvěru zaslouží. Na bezprostředních svědectvích se zakládají soudy a korespondence novin byly událostem ze všech soudobých médií časem i místy nejbližší, autoři jejich zpráv byli z původců tištěného slova nejméně osobní. A s podvědomou tendencí je třeba počítat vždy a všude.

Starých novin se víc poztrácelo, než dochovalo, přesto jich zbylo stěží přehlédnutelné množství. Lze z něho – často s překvapením – čerpat nové, objasnit zatemnělé a upřesnit tradované zprávy o jednání lidí a o chování přírodních sil. A poznávat svébytnou formu mezilidského dorozumívání skrze fenomén pravidelných tištěných novin. Tato studie by ráda na onen opomíjený a přitom vydatný zdroj informací upozornila. K tomu je třeba pokročit „in medias res“.

I. ZPRAVODAJSTVÍ ZA RANÉHO NOVOVĚKU

1. PRAVIDELNÉ TIŠTĚNÉ NOVINY A JEJICH PŘEDCHŮDCI

Po mnoha pokusech podat jednoduchou a přitom výstižnou definici **pravidelných tištěných novin** a vymezit jejich místo ve zpravodajství od raného novověku po každou další současnost byly posléze poznány a dohodnuty čtyři vlastnosti, které podmiňují jejich existenci a odlišují je od jiných médií. Jsou to: **aktuálnost** a **univerzálnost** obsahu, **periodicita** a **publicita** jeho sdělení.²

Znamená to, že noviny získávají nové zprávy o současných jevech a událostech a co možná nejčerstvěji je předkládají veřejnosti, zpravodajské náměty jsou neomezené, mohou obsáhnout, cokoliv se kdekoliv děje, zaznamenat vše, o čem se uvažuje, jednotlivá čísla novin vycházejí pravidelně jedno po druhém bez předem určeného konce, noviny jsou dostupné a neexistuje census, který by někomu v jejich přijímání bránil.

Psaná, obrazová a tištěná média, která se zabývala zpravodajstvím dřív, než se počátkem 17. století objevily pravidelné tištěné noviny a úplný soubor jejich charakteristických vlastností postrádala, se běžně nazývají **předchůdci novin**. Byly to psané noviny, jednorázové zpravodajské letáky a jiné drobné aktuální tisky, některé písničky a kalendáře, pravidelně vycházející přehledy událostí sestavované za delší období a publicistika s aktuálními náměty. Všem „předchůdcům“ bylo společné předávání informací, každý tak činil vlastním způsobem, někdy se jejich formy překrývaly.

Psané noviny (Geschriebene Zeitungen, Brief-Zeitungen, nouvelles à la main, News-Letter), pravidelné médium s vlastní formou, zdroji a ekonomikou, byly šířeny samostatně nebo příkládány k úřední, obchodní, společenské

2 Aktualität, Universalität, Periodizität, Publizität. Otto Groth, Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft. München 1948. A po něm opakují další – výběrem: Wolfgang Behringer, Im Zeichen des Merkur. Göttingen 2003 (Dále jen Behringer). Michael Schaffrath, Zeitung. In: Grundwissen Medien. München 2004. Werner Faulstich, Die Geschichte der Medien. Göttingen 1996–2002. Thomas Schröder, Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl. Tübingen 1995.

Periodický tisk je dál vymezován vůči elektronickým médiím a nově se ke klasickým charakteristikám připojuje disponibilita, tj. volné užití v místě a v čase, zvláště pak fixace písmem a tiskem. Werner Faulstich, Grundwissen Medien. 5. Aufl. 2004 rozlišuje: 1. Primärmedien – Menschmedien (:Theater:), 2. Sekundärmedien – Schreib- und Druckmedien (:Blatt, Brief, Buch, Heft/Heftchen, Plakat, Zeitschrift, Zeitung:), 3. Tertiärmedien – Elektronische Medien (:Fernsehen, Film, Foto, Hörfunk, Telefon/Handy, Tonträger, Video:) und Quartärmedien – Digitale Medien (:Chat, Computer, E-Mail, Intranet/Extranet, Multimedia, World Wide Web:). Přibývají další.

i soukromé korespondenci a obsahovaly písemné informace o soudobých událostech. Aktuální a univerzální zpravodajství pro ně získávali a zapisovali placení agenti-novelanti a v množství omezeném možnostmi písíčí ruky je podle poptávky dodávali předplatitelům přímo, nebo je poskytovali těm, kdo z jednotlivých zpráv před dalším rozesláním psané noviny sestavovali, zpravidla poštmistrům. Ti se pak starali o doručování oněch exkluzivních písemností. Tištěná periodika po čase na psané noviny bezprostředně navázala, napodobila jejich formu a styl a používala je jako jeden ze zdrojů svých informací.

Jednorázové zpravodajské tisky, letáky (feuille volant, fliersheet, leaflet, pamphlet, Flugblatt, Flugschrift) a z nich především partikulária typu „novina“, „noviny“, „Neue Zeitung“, zvané i jinak³, rozvité přívlastky jistoty, pravdivosti, nestrannosti, neobvyklosti, radosti, hrůzy a žalu⁴, také kopie úředních akt, patentů, nařízení a výtahy ze soukromých korespondencí *k snadšímu seznání novot všelijakých vydané*⁵, rovněž kramářské (trhové, jarmareční) tisky, týkající se skutečných i fantastických událostí⁶, které informovaly o jednotlivých aktualitách a vycházely příležitostně, jedenkrát nebo v omezeném pokračování a bylo je možné koupit na trzích „na prknech“ knihkupců, uvnitř v knihkupeckých krámech i před nimi, také bývaly kolportovány, z úředních nařízení vyvěšovány a ohlašovány troubením, bubnováním, předčítány, předváděny, zpívány, ukazovány na obrazových tabulích a někdy za účelem poučení i zdarma rozdávány.

Diaria, theatra a podobně se nazývaly tištěné soubory zpráv pravidelně informující o vybraných dějích několika uplynulých let, jednoho roku, pololetí nebo měsíců. Byly obecně dostupné, nikoli však bezprostředně aktuální. Z nich nejčasovější byly **Relationes historicae**⁷, zvané rovněž **Messrelatio-**

3 „Zpráva“, „extrakt“, „kopie“, „list“, „listové“, „partykulář“, „popis“, „popsání“, „psaní“, „relací“, „vejpis“, „vejtah“, „vypsání“. V úvodu ke Katalogu č. 89 mnichovského antikvariátu Jacques Rosenthal vyjmenoval Karl d’Ester (bez nároku na úplnost) německé názvy drobných zpravodajských tisků: „Abdruck, Antwort, Artikel, Aviso, Bedenken, Bericht, Beschluss, Beschreibung, Beweis, Bote, Botschaft, Brief, Copia, Dialogus, Discurs, Erinnerung, Erklärung, Ermahnung, Erzählung, Extrakt, Fama, Geschichte, Gespräch, Historia, Lied, Mär, Mercurius, Schreiben, Sendschreiben, Unterricht, Zeitung.“ Přidat se může *Auszug, Particular, Relation...*

4 „fröliche“, „gründliche“, „traurige“, „unparteiische“, „wahrhaftige...“.

Novinový leták – Petr Voit, *Encyklopedie knihy*. Praha 2006 (dále jen Voit), s. 634–636.

5 Přátelské Psaníj Denmarských a Norwedských Studentůw / w cyzých Kraginách za přjčinau vměnjí swobodného se zdržugjých... S. l. 1610, *Knihopis* 14683.

6 Novina pravdivá v písničku uvedená, Novina podivná, Jistá a pravdivá novina, Novina radostná, Novina velmi hrozná a strašlivá, Gruntovní novina, Noviny jisté a pravdivé...

7 Klaus Bender (dále jen Bender), *Relationes historicae. Ein Bestandverzeichnis der deutschen Messrelationen von 1583 bis 1648*. Berlin – New York 1994, s. VII, považuje „*Messrelationes*“ za „*massgebende Vorform der späteren Zeitung*“. Uvádějí se místa jejich uložení v Německu, mimo

nes, které pravidelně vycházely k významným výročním trhům některých říšských měst. I mnohé kalendáře knižního formátu poskytovaly ke čtení vybrané informace z roku právě uplynulého.

Publicistické tisky – drobné spisky různých žánrů, mnohdy literárních, traktáty učené i jednoduché, grafické jednolisty (Einblatt, Bildpublizistik), kopie nebo výtahy ze soukromých a úředních dopisů i „kopie“ dopisů fingoaných, zápisy kázání, příležitostné a pamětní tisky, pamflety, paskvily – všechny, které svým způsobem reagovaly na aktuality, případně je posuzovaly a vyšly jen jedenkrát nebo v omezeném pokračování, bylo možné je získat, koupit, dostat darem, opsat.

Ani po rázném vstupu tištěných týdenních novin do informačního prostředí na počátku 17. století ostatní psaná, tištěná a obrazová média, která novinám předcházela, neukončila svou existenci. Zřídka ji omezila, často přizpůsobila, kvůli konkurenci mnohdy obohatila. Předchůdci novin nadlouho zůstali jejich soupeřníky.

Psané noviny dál poskytovaly ohraničenému počtu příjemců pravidelné univerzální zpravodajství. Brzy se vžil a posléze upevnil jejich charakteristický vzhled: jednotlivé stručné zprávy byly nadepisovány místem a datem odeslání informace, řazeny za sebou, jak přicházely a zpravidla byly uvozovány latinským slůvkem „item“.⁸ Psané noviny byly exkluzivním zbožím a jejich výhodou byl nesnadný nebo docela neexistující dohled cenzury. Úřady, které měly dbát na pořádek v obci, se o závadném obsahu psaných novin dozvídaly zřídka a zpravidla jen ze stížností. Marně se je pokoušeli sledovat stejně přísně, jako se jim dařilo dohlížet na noviny tištěné.⁹ Funkční síť novelantů, shledávajících

ně již jen v Budapešti, v Londýně a v Záhřebu, nacházejí se však také ve velkých knihovnách Čech, na Moravě, ve Slezsku... Pololetní relace od roku 1583 do konce třicetileté války jsou dokumentovány v instituci Deutsche Presseforschung v Brémách.

8 Nejstarší známé psané noviny v českém jazyce pocházejí z roku 1495 a podle místa uložení se nazývají Jindřichohradecké. Podrobně o psaných novinách obecně a na území Koruny české zvláště Zdeněk Šimeček, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*. Brno 2011. (Dále Šimeček 2011)

9 „Man soll auch denen zeitungsschreibern ernstlich bedeuten, in ihren zeitungun behutsam zu verfahren, und bei vermeidung empfindlicher straf nichts von hier, so hiesiger stadt verfäng- und schädlich sein kann, hinweg zu schreiben, dahero die anstalt verfügen, dann auch die geschriebenen zeitungun zensiert werden“. Das Nürnberger Buchgewerbe. Buch- und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Nürnberg 2003 (dále jen Nürnberger), 1688, Nr. 243, s. 48n.

„V roce 1692 uvedl měšťan a obchodník na Starém Městě pražském Ondřej Ignác Eberle při výslechu u primátora a kancléře na staroměstské radnici, že dával opisovat Martinu „písaři“ (:správně Martinu Kindlovi, hospodáři u barona Engflusse:) frankfurtské a vídeňské noviny. Kindl výpověď potvrdil a výslovně přiznal, že noviny dostává od Eberla pravidelně a dvakrát týdně je opisuje a dodává bratřím Engflussům, jistému Kettnerovi a dalším. Na otázku, zda noviny dodává také Janu Korkovi na Malé Straně, vyšetřujícímu sice sdělil, že nikoliv, ale dodal, že Korka přichází za ním a sám si je opisuje.

informace pro psaná avíza, byly propojeny s jejich sestavovateli a doručovateli. Pořídít psané noviny bylo nákladné, dovolit si je mohli abonenti z „vyšší“ společnosti. Hodnostáři a bohatí kupci potřebovali pro svá politická a hospodářská rozhodování včasné a spolehlivé informace, zajímaly je i novinky, jejichž poznávání těšilo. Pokud chtěli psané noviny po přečtení ještě uchovat pro budoucnost, ukládali je ve vlastních knihovnách, zpravidla spolu s jinými drobnými tisky, svázané nebo vložené do fasciкулů. Nejčastěji se odložené psané noviny dostaly se summou jiných písemností do rodinných archivů, proto se v nové době recipientské okruhy psaných novin označují jmény, stavem nebo postavením původních vlastníků archivních fondů nebo místy, kde jsou uloženy.¹⁰

Jednorázové zpravodajské tisky – letáky byly rovněž dál vydávány, třebaže zvláště jim v pravidelných novinách vyvstala konkurence. Pozoruhodné události se stále děly a zprávy o nich bývaly i pro knihtiskaře, kteří privilegia na periodické noviny nevlastnili, příležitostným, nenákladným a přitom jistým zdrojem výdělku, někdy však spojeným s rizikem. Obvyklou náplní zpravodajských letáků byly ojedinělé události. Mohlo jich být i několik a z nich jedna nebo dvě nejdůležitější, ostatní vyplňovaly volné místo. Formou jednorázových letáků byly vydávány i soubory zpráv sestavené se záměrem. Shrnuly více událostí jednoho rázu, které se odehrály na stejném místě a téhož času (Pamětihodné příběhy, bitvy a šarvátky, které se nedávno v Českém království a v Markrabství moravském věrohodně udály, z roku 1619), nebo shromáždily různé informace k poznání okolností a podmínek jednoho děje (Lužické záležitosti z roku 1620 obsahovaly I. popis obležení Budyšína, II. znění akordu, III. seznam škod, které město utrpělo, IV. novou přísahu jeho podrobených měšťanů).¹¹ Komponování vybraných zpráv podle zvoleného hlediska je možné považovat za počátky redakční práce.

Jsmo tu nepochybně svědky rozsáhlé opisovačské činnosti, která se ovšem netýkala jen novin, ale i jiných publicistických projevů. Nikoliv opisování novin, které se zřejmě kryly s textem tištěných novin a nebylo proti nim námitek, ale rozšiřování satirických veršů o francouzském králi a císaři zavdalo příčinu k vyšetřování. A tu jak Eberle tak Kindl stáli na svém, že závadné verše nerozšiřovali, ale pouze si je pro vlastní potřebu opsali. Pro naše téma je důležité zjištění, že v měšťanských kruzích se šířily informace zahraničních novin formou psaných novin.“ Z. Šimeček, Rozšíření novin ... ČČH 27, 1979, s. 551n. Pokusy dohlédnout na psané noviny viz také zde s. 206, pozn. 278.

- 10** Obsáhle a v celém rozsahu látky Šimeček 2011. Jednotlivé fondy: Marie Mírková, Rukopisné noviny a komunikační praxe Adama Matyáše z Trauttmansdorffu ve druhé polovině 17. století. In: Západočeské archivy 2011, s. 79–84. Jiří Hrbek, Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť. In: Theatrum historiae. 9. Pardubice 2011, s. 313–331. Rostislav Smíšek, Komunikační síť knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku na přelomu 17. a 18. století. Tamtéž, s. 333–355. Psané noviny z okruhu Rožmberků, pánů z Hradce a Lobkoviců zpracovala z hlediska specifických informací Kateřina Pražáková, *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v raně novověkém zpravodajství české šlechty (1450–1618)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. České Budějovice 2013.
- 11** *Gedenckwürdige Geschichten / Schlachten vnnnd Scharmützel / So sich in kurtzer zeit / im Königreich Böhheim / vnd Marggraffthumb Mähren / ... zugetragen ... Prag 1619. Lausznitische Sachen. ... S. l. 1620.*

Podle obsahu letáků vyhlížely jejich titulní listy. Bývaly mnohohlavné, jejich texty graficky odstupňované, část tištěna výrazně, část skromněji. K získání pozornosti se uplatnily drobné dřevořezy, umístěné v rámečcích nebo volné. Zpravidla zobrazovaly vedutu města, vojenský tábor, rozprá- vější postavy, bitvy – mezi několika žoldněři, mezi žoldněři a Turky, mezi armádami. Zřídka odpovídaly náměty obrázků na titulních listech obsahu tisků, nepovažovalo se to však za nedostatek. Týž obrázek bitvy, katastrofy nebo rozhovoru mohl být užit i vícekrát při různých příležitostech a pokaždé jen obecně předznamenat povahu událostí, o nichž se psalo uvnitř tisku. Obléhání města mohli představovat dva potýkající se rytíři, ilustrace zobrazující vraždění neviňátek mohla být užita v letáku pojednávajícím o tureckých ukrutnostech a podobně.¹²

Grafická úprava jednorázových zpravodajských tištěných letáků závisela na konvenci, na zvyklostech určité dílny, na materiálu, který byl právě volný a na představě, možná i na ctižádosti, s jakou knihtiskař-principál práci zadal, zhotovil nebo ponechal na umu pomocníků.

Letáky byly dostupným zbožím, „hauzírníci“ je nosili od místa k místu, od trhu k trhu, nabízeli je na prodej, byly k dostání v knihkupeckých krá- mech. *Milij Krzestiane Kupugte acztiete mne duowierne / Shledáte zie tiech Peniez zamne nedáte Marnie ...*, slibovalo se v drobném tisku, radikalizujícím obecný lid.¹³ Když původci privilegovaných týdenních novin kvůli mimořádnosti, důležitosti nebo přebytku získaného materiálu vytiskli a připojili ke svým novinám jednorázový leták nebo v nich na něj upozornili, mohlo by se to považovat za předstupeň **příloh** k novinám nebo za novinová **zvláštní vydání**.

Jednolisty (jednolist – Einblattdruck, illustriertes Flugblatt, feuille volante, broadsheet¹⁴) byly nejčastěji jen po jedné straně potištěné archy papíru, jež sloužily k různým informačním účelům. Vyhlášky, mandáty, oznámení, pro- volání, nařízení a jiné tisky úředního nebo praktického určení bývaly upra- veny střídavě, jen pro zdůraznění naléhavosti sdělovaného bylo místy užito většího, tučnějšího, případně ozdobnějšího písma. Text mohl být orámován, počínat iniciálou, ukončen být vinětou. Na obrazových jednolisticích vyplňo- valy graficky ztvárněné aktuality někdy celé folium, častěji horní polovinu listu. Nadpis – název – sděloval co možná nejvíce o předmětu dřevořezového

12 E. H. Gombrich o vedutách v Norimberské kronice Hartmanna Schedela s dřevořezy Michala Wolgemuta vysvětluje: „Při obracení stránek tohoto foliantu však nacházíme stále týž dřevořez stře- dověkého města, který se znovu objevuje s rozdílnými titulky jako *Damašek, Ferrara, Milán nebo Man- tova*. Aniž bychom byli připraveni věřit, že se tato města od sebe nelišila, tak jako se dnes od sebe neliší jejich předměstí, dojdeme k závěru, že vydavateli ani veřejnosti nevadilo, zda titulky říkají pravdu nebo ne. Očekávalo se od nich jen jedno: ukázat čtenáři, že uvedená jména znamenají města.“ Ernst Hans Gombrich, *Umění a iluze*. Praha 1985, s. 78n. O kronice ještě zde na s. 29, pozn. 65.

13 Matěj Passonydes, Pasquillus: *Nowiny o Czertu a Papezy ...* S. l. (1547).

14 Podrobně a v celém rozsahu od deskotisků z počátku 15. století Voit, s. 419–421.

nebo mědirytového, často kolorovaného vyobrazení a o důvodu, proč byl jednolist zhotoven. V dolní polovině folia býval umístěn odpovídající text, často veršovaný, někdy nadepsaný Písnička nebo Lied, s doporučeným známým nápěvem („Zpívá se jako...“), do něhož se vešla metrika veršů. Tak mohlo v jednom tiskárenském výrobku být jediné téma představeno několikerým způsobem: obrazem, textem v řeči prosté nebo vázané, písní s nápěvem.

Jednolisty podle údajů v impresech zhotovovali a vydávali umělci, knihtiskaři i řemeslníci zabývající se rytečtvím, kolorováním, kopírováním, převáděním kreseb do dřevořezů či mědirytů, řezáním štočků, výrobou map, karet, svatých obrázků i loutek.¹⁵ Na jednolisticích bývaly zpodobeny osobnosti, připomenuty politické události, zobrazeny mapy, veduty měst, pozoruhodné architektury, plány bitev, jejich vyobrazení na zemi a na moři, obléhání měst a jiné aktuální události, morality. Hojné byly náměty fantastické, přírodní i lidmi způsobené katastrofy, monstra, zvláště divné porody, znamení na nebi, komety. Jednotlivosti bývaly zobrazeny staticky, děje postupovaly po obrázcích od špatného k horšímu a od horšího ke katastrofě, podobně jako na tabulích jarmarečních písničkářů, jejichž příběhy málokdy skončily alespoň katarzí. Publicistické jednolisty zpravidla mířily opačně. Počínaly zobrazením potíží, které (například) způsobil kladné osobnosti její odpůrce a krok za krokem spěly k šťastnému konci, o nějž se zasloužil ten, k jehož oslavě – podpoře? – bylo dílko vytvořeno.¹⁶

Jako příležitostná literární exempla obrázky a texty jednolistů odstrašovaly, napomínaly, budily pochybnou slast z hrůzy, ale také se od nich očekávalo, že budou kultivovat své pozorovatele, čtenáře a posluchače. I žertovné jednolisty zpodobující ustálená rčení, přísloví nebo karikující lidské vlastnosti účinkovaly didakticky. Obrazové letáky, zobrazující a popisující osudy osob různých stavů, povolání a charakterů, obvykle počínaly nářkem, dovolávaly se soucitu. Činila tak zosobněná „Novina“, „posel, putující ve sněhu a v blátě“, i stále něco poškozující a na jiné se vymlouvající „Niemand“ – český „Nevím“ – představitel nedbalého služebnictva a zlobivých dětí.¹⁷

Podle jednostranného potisku folií lze o jednolisticích soudit, pomineme-li vrchnostenské vyhlášky, že měly krášlit prostředí, v němž byly vystaveny na

15 „*Zu Augsburg / bey Lorentz Schultes / Briefffmaler*“, „... bey Jörgen Kress / *Briefffmaler, Kunstmaler*...“, „... bey Hanns Schultes / *Briefffmaler Formschneider, Dockenmacher*...“.

16 Za mnoho jiných: Abries desz Böhmischen Löwens langwiriger harter Betrangnüssen- Qual vnd Trübsall sambt anghengter Curation vnnnd Heilung. Praha 1619. Jednolist s verši Petra Fradelia (1580–1621) sestavený ze 4 obrázků – český lev v trní, český lev se z trní vyprostil, ale je zkrvavený. Fridrich Falcký ho zhojí (v pozadí Praha), lev jej jako svého krále věrně následuje (v pozadí Pražský hrad).

17 „*Ich bin der arme Nyemand gnanđt / Dem Gsinđ vnd Kindern wol bekandt*.“ [Joerg Schan, Skládání o panu Nevím. S. l. t. pol. 16. stol.] Čeněk Zíbrt, Markolt a Nevím v literatuře staročeské. Praha 1909. Český jednolist podle německé předlohy Pravoslav Kneidl, Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček. Praha 1983, obr. 10, s. 49. (Dále jen Kneidl)

odiv. Nebylo-li možné získat originál uměleckého díla, mohlo být grafickou kopií alespoň připomenuto, proto mnozí milovníci umění – mecenáši – žádali grafickým umělcům kopírování malířských děl nebo zobrazování pozoruhodných plastik, případně architektur.¹⁸ Za zpravodajská média však mohou být považovány jenom jednolisty, které představovaly nebo nějakým způsobem komentovaly aktuality¹⁹, případně grafické kopie nebo napodobeniny obrazů věnovaných soudobým událostem.²⁰

Mnohé jednolisty, zvláště ty, které mohly zaujmout kupce, knihtiskárny jedna po druhé přejímaly a tiskly ve vlastní režii. Někdy byl jeden tisk téměř replikou druhého, obrázky se sobě podobaly, v textech bývaly jen drobné, spíše jazykové změny. Jednolist s „Ubohou dcerkou – Novinou“ – *Die new Zeitung*²¹, která z jednoho rohu hojnosti sypala dobré zprávy a štěstí a z druhého špatné s neštěstím, se patrně líbil. Podoba Noviny byla překreslena a znovu vyryta s nevelkými změnami, které řezač provedl podle svého vkusu a dovednosti.²² A v připojené písni Novina jen zopakovala, co se zpravidla ambivalentního tradovalo o reakcích obecnstva na tytéž informace: „někomu znějí sladce, jinému trpce“.²³

Staroměstský knihtiskař Jiřík Dačický roku 1581 převedl z augsburského tisku dřevořez O jednom potvorném srnci.²⁴ Obrázek srnce s chocholem peří mezi růžky otisknul na rub svého, v tomto případě neobvykle oboustranného jednolistu Píseň o hromobitné bouři a zapálení makovice na věži kostelní města Velvar.²⁵ Kolorovaný obrázek přesně kopíroval předlohu, text byl do slovným překladem původního znění.

Jindy – a zpravidla častěji – byla převzatá vyobrazení jednolistů překreslena, texty podstatně přepsány i samy dotčené události byly přeměněny. Dokládají to vyobrazení a popisy monster, která se z vod – z řek, z jezer a zvláště

18 Václav Hollar tak pracoval pro Thomase Howarda Earla Arundela (1585–1646). Zde na s. 160, pozn. 105.

19 Příkladné jsou politizující mědiryty Václava Hollara. Zde na s. 91, pozn. 381 a na s. 126 a pozn. 513.

20 Obrazy, kopírované grafickými technikami, upravované – nadepisované, často kolorované. Například podle portrétu mladého arcivévodky Matyáše (1557–1619) od Lucase Valckenborcha byl v Norimberku roku 1579 zhotoven u Lucase Mayera jednolist nadepsaný *Warhafftige Contrafactur / Matthiae/ Ertzhertzog zu Osterreich / ward geboren zu Wienn / den 24. Februarij / Anno 1557.*

21 Reprodukce jednolistu a literatura k němu u Zdeňka Šimečka (2011), na s. 183n.

22 Varianta: *Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothec, Quodlibetica IQ 90.*

23 „... *Dem sing ich süß, dem andern saur
er sey gleich Edel oder Baur
Thu einen betrüeben vnd weinen machen
andern Zu Zürnen, eine Zu lachen
Tröst mich allein das nach meiner sag
all' welt ihr Gschäft ordnet all tag*“

24 *Von einem vor nyeerhörten Rech / ser wunderbar ... Augsburg, Josias Werli s. a. [před 1581].*

25 Kneidl, obr. 28, s. 71. Knihopis 4747.

z moří – vynořovala nebo bývala vylovena.²⁶ Vždy se něčím sobě navzájem podobala, ač pocházela z různých míst i dob. Zdálo se, že přinášejí jisté předzvěsti a upozornění, o nichž bylo třeba podat zprávu, třebaže jejich smysl byl zatemnělý jako vzkaz podivných nápisů, jež nesla na těle.

Roku 1588 vypravil pražský staroměstský knihtiskař Jiří Nigrin (Jiří Černý z Černého Mostu, † 1606) pečlivý jednolist o rybě, která na svých bocích nesla zvláštní poselství ve formě zřetelných, avšak nevysvětlitelných písmen. Jednolist se nazýval: *Wlastnij / opravdowé wymalowánj aneb Figuora / zázračného a nikdá prwé newijdaného Charakteruow a Liter/* kterýž se na *gedné Rybě w Gezeře v Města Roztoku / Létha tohoto Osmdesátého Osmého lapene vkázal*²⁷ a byl to přetisk jednolistu z Kolína nad Rýnem, který o rok dříve vydal knihtiskař Gottfried von Kempen.²⁸ Podle kolínského vydání byl vyloven *Hering – sled*, podle pražského *gedna Ryba*. Oba vodní tvorové – pražský i kolínský – byli zpodobeni nadvakrát, jednou z levého boku, podruhé z pravého, aby byly vidět nápisy na obou jejich stranách. Třebaže rybu vylovili v jezeru u města Rostocku v Meklenbursku a herink zázračným způsobem uvízl v síti rybářů v Severním moři poblíž Norska, obraz písmen byl téměř totožný. Vzácný *Principal Hering* ze Severního moře byl zaslán dánskému králi, obkreslený nápis roztocké univerzitě.

Jiný pozoruhodný kabinet kuriozit patrně obohatila kůže z ryby, poslaná „císařskému Majestátu“, tedy Rudolfovi II. (1552–1612), do Prahy. Ryba byla vylovena roku 1609 v řece Nise ve Slezsku a jako mimořádně zvláštní úkaz vyobrazena na místě pro takové účely jinak neužívaném – zdobila titulní list frankfurtské relace k poštním trhům roku 1610.²⁹

26 V Labi u Drážďan byla spatřena a posléze vylovena „Seehündin“, 3 lokte dlouhá, s tlamou jako velryba, s vousy jako kočka, s hlavou psí, avšak bez uší, s hladkou kůží, nožičky měla jako husa nebo kachna, ocásek krátký jako jelen – psalo se v lipském messkatalogu *Continuatio XVI Der Zehenjährigen Historischen Relation. Leipzig Frühjahr 1634*, s. 92.

Ke konci 17. století to byl hrozný mořský drak, který se objevoval a příšerným řevem děsil lodníky v „Severním“ i v „Západním moři“. Leták *Eigentliche und warhaffte Abbildung Eines ... Meer-Drachens ...* s dřevorezem na titulním listu vyšel v Hamburku roku 1693.

O vodních monstrech v českých novinách 1719 viz zde na s. 261, pozn. 140.

27 Kneidl, s. 79, obr. 34.

28 *Von wunderlichem Streit / so sich vnder dem Wasser im Mitnächtigen Meer mit den Heringen in Norwegen : Vnd im Luftt / ob dem Wasser vnder den Gensen vnd Endten / gegen Mittag an der Crabatischen Gräntzen oder Frontier zugetragen: in nechstverschiedenem Monat Decembris/ so man Christmonat nenet / Anno 1587.*

V textu německého jednolistu byly rybí nápisy vysvětleny a přidány navíc byly i podivné události vzájemných bojů sledů a šarvátek labutí s husami. Text českého tisku se omezil na křesťanská napomenutí.

29 *„IM Monat Augusto dess verlauffenen 1609. Jars / ist zu Neuss in Schlesien ein wunderbarer Fisch mit solchen verzeichneten Characteribus gefangen / vnd die Haut davon Keys. May. zugehickt“.* Theodori Mevrers Relationis historicae continuatio. Was sich von der Herbstmess 1609. bis auff gegenwertige Fastenmess 1610. denckwürdig zugetragen ... (Frankfurt am Main), Sigismund Latomus (1610).

„Hrůzné divné znamení“, jež nabádalo křesťany k polepšení života, představovala ryba ulovená v řece Visle ve Varšavě. V roce 1624 byl o ní vydán jednolist³⁰, na němž byla vyobrazena s korunovanou lidskou hlavou, svírající v ústech kříž. Bok ryby zdobila lebka, muškety, meč, halapartna, zkřížené standarty s neluštitelnými nápisy. Dělo na hřbetu ryby, snopy obilí místo ploutví, jedna noha jako pařát dravého ptáka, druhá jako lví spár doplňovaly arzenál vodního monstra. Ani slova písně na notu: *Es ist gewisslich an der Zeit ...* nepotěšila. Dřevořez byl zhotoven řemeslně zručně. Impresum na jednom ze dvou známých dochovaných exemplářů bylo s dolní částí jednolistu odtrženo. Avšak ze znění impresum na úplném výtisku (Staatsbibliothek Bamberg) vyplynulo, že jednolist je přetiskem dílka vydaného v Praze v knihtiskárně dnes neznámého tiskaře: *Erstlich Gedruckt zu / Prag/ bey / Jacob Schmaritz / 1624*.³¹ Jméno původce písně v přetištěném jednolistu nebylo uvedeno, norimberští radní se přesto dozvěděli, že ji složil nějaký Hoffmann a údajně dal vytisknout u místních knihtiskařů – Ludwiga Lochnera a Caspara Fulda. Chystali proto jejich výslech.³²

Konečně roku 1638 byl v Praze vydán jiný jednolist³³ zobrazující velice podobnou rybu, tentokrát vylovenou dvěma rybáři poblíž Stralsundu. Proti rybě z pravděpodobně norimberského přetisku byla zrcadlově převrácena, vyrobena neuměleji, s pozměněnou válečnickou výbavou. V ústech lidské hlavy tkvěl meč, jiný byl vbodnut rybě do těla, na boku byl zobrazen kostlivec, dělo na zádech bylo jednodušší, přibyla metla, chyběly nohy. Impresum tentokrát nepochybně sdělovalo: *Gedruckt in der Alten Stad Prag / bey Lidmilla Sedlschanskin. 1638*. Zpravodajský jednolist s monstrem byl tedy vyroben

30 *Gewisse warhafftige Zeitung vnd Abcontrafactur / Eines Fisches / welcher ist gefangen worden / in dem 1623. Jahr Herbstmonats/ bey der Stadt Warschau in Poln in dem Fluss Weissel / folget seine erschrockliche vnd abscheuliche gestalt / grösse vnd lang / kurtzlich in ein Gesang gebracht vnd vermeldet.*

31 Údaj podle katalogu Bavorské státní knihovny Mnichov. Jméno pražského knihtiskaře – Jakob Schmaritz – dosud nebylo zachyceno. V nové době byl údajný pražský tisk překvapivě zpopularizován – stále předlohou jednoho z četných plakátů stále serozšířující řady ArtPosterPrint: www.amazon.com/Schmaritz-Strange-fished-Vistula-Poster/dp/images/Boo287A731 (cit. 10. 9. 2013). Jinou reprodukci tisku s rybou z Visly, překreslenou s odkazem na pražského tiskaře, s tímž letopočtem 1624, tentokrát provedenou na plátně (40,5 × 28,5 cm), by bylo možné pořídit prostřednictvím: www.zeno.org/Kunstwerke/B/Deutscher+Meister+des+17.+Ja... (cit. 10. 9. 2013).

32 „*Uff das mündlich fürbringen, dass eine zeitung von einem fisch, der zu Warsau in Polen in der Weichsel gefangen worden sein soll, allhie spargirert worden, neben einem, dabei gedruckten lied, es hab aber den laut, das einer, der Hoffmann genannt, solches lied gemacht, und das Ludwig Lochner und Caspar Fuld solches gedruckt haben, ist befohlen, sie darauf zu red zu halten, ...*“. Nürnberg, Nr. 2079. 1624, s. 332.

33 *Wahre Abcontraffarctur[!] eines Fisches / welcher in Februarij / bey der Statt Stralsundt in Pommorn von zwey Fischern ist gefangen worden / welcher in Abriss auss Franckhen an der Oder / so wol auch der Hauptstatt Bresslaw ist zugeschickt worden / was er vor Zeichen an sich gehabet wird ein jedweder Augenscheinlich hierinen befinden vnd in Gesang berichtet werden. Ihm Thon: Hilff GOtt das mirs gelinged / eč. Bey neben ein schöns Klag Liedt welchs die armen Leut jetzt Täglich singen. Gedruckt in der Alten Stad Prag / bey Lidmilla Sedlschanskin, 1638.*

v Praze, v knihtiskárně Sedlčanských, z níž o dvacet let později vyšly první doložené pražské německé noviny.³⁴

Tajemné atributy, ohlašující neblahé události, se objevovaly i nadále, absurdita jejich nositelů a tvarů se stupňovala. V aktualizovaném podání – s tureckou šavlí, tureckým turbanem, šípy, márami, pistolí a mušketou – si je ve vsi poblíž Prahy údajně přineslo na svět novorozené dítě, psalo se ve zpravodajském médiu *Theatrum Europaeum* k roku 1659.³⁵ Potvorná mořská ryba byla popsána a zobrazena roku 1727 v kramářském tisku knihtiskaře Karla Františka Rosenmüllera, v novinách z téže dílny se psalo o mořské obludě velikosti velblouda.³⁶ Ve druhé polovině 18. století byla hrozivá – původně rybí – výbava přisouzena čtyřnohé (dvě nohy zvířecí, dvě lidské) *přepodiwné Kometě* s lidskou korunovanou hlavou, s meči, děly, lebkou a s mušketami.³⁷

Obrazové jednolisty byly od počátku považovány za tisky hodné uchování. Ujímal se jich soudobí i novodobí sběratelé, časem se z jejich původních tisků staly poklady knihoven, muzejí a galerií,³⁸ bývají vystavovány a jejich pozoruhodné náměty jsou objekty odborných zpracování.³⁹

S demokratizací tištěného slova přibývalo drobných veršovaných zpravodajských tisků vytvářených formou **písní a písniček**. Jejich rýmy pomáhaly paměti, nápěvy kolportáži. Vaganti je zpívali na tržištích, před kostely, před

34 Zde viz též na s. 137.

35 „Nach eingang dess Herbst-Monats ward in einem Dorff bey Prag ein Kind geboren / so auf der rechten Hand einen Türckischen Säbel / auff der lincken einen Pfeil / auff der Brust eine Todtenbah / an Füßen Pistolen und Musqueten / und auff dem Kopff einen Türckischen Bund führte / auch schröcklich und abscheulich anzusehen war.“ *Theatrum Europaeum*. Bd. 8, 1693, s. 1225.

36 Podle českých Rosenmüllerových novin byla vylovená „mořská potvora“ velká jako velbloud a z rosenmüllerovské knihtiskárny také vyšla drobná písnička: *Nowina podiwná / o gedné Mořské potworné Rybě ... Praha 1727* s obrázkem, na němž podle Dodatku ke Knihopisu byla vyobrazena „obluda, zbraně, rakev, 4 křížky, lebka, ženská a mužská hlava, písmena P K H“, zde na s. 234, pozn. 57.

37 V roce 1752 v Kutné Hoře vydal Jiří Vojtěch Kincl (tisknul 1714–54) drobný jarmareční tisk *Pjseň k vstrnutj / o přepodiwné Kometě* která toho běžjčyho Roku na Tureckých Hranjčyých spatřená byla / k polepszenj Žiwota na Swětlo wydaná. Kneidl, obr. 31, s. 74.

38 Skvělá sbírka Johanna Jakoba Wicka (1522–1588), opatrovaná v curyšské Zentralbibliothek, obsahuje z let 1560–87 celkem 429 tisků, v tom několik bohemik a předloh bohemikálních jednolistů. Je vystavena na síti „Netzwerk von Bibliotheken und Informationsstellen in der Schweiz“, opac. nebis.ch...

W. Harms, M. Schilling, *Deutsche illustrierte Flugblätter der 16. und 17. Jahrhunderts*. Bd. VI.–VII. Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich. Tübingen 1997.

Výběrová, avšak obsažná bibliografie literatury o jednolisticích z různých sbírek podle stavu k listopadu roku 2003, *Auswahlbibliographie zur Geschichte des Einblattedruckes in der Frühen Neuzeit*, byla zpracována v Bavorské státní knihovně Mnichov: www.bsb-muenchen.de/fileadmin/images/www/pdf-dateien/Literatursuche/bibliogr.pdf (cit. 21. 9. 2013).

39 Příklad: Jana Hubková, *Ambivalentní fenomén alkoholu na letácích 16. a 17. století*. In: *Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách*. Praha 2013, s. 85–98.

hostinci, před radnicemi, na ulicích, ve dvorech, ukazovali k nim obrázky, malované na tabulích a levně prodávali drobné lístky kramářských tisků s texty písniček. Smutné i hrůzné příběhy umělých balad, blízké lidové epice, působily jednoduchou vázanou řečí na cit posluchačů, jejich přezpívání známou notou pomáhalo snášet útrapy života. Bylo však povážlivé a budilo nevoli vrchností, když potulní zpěváci šířili časové písně, které mohly pobouřit obecný lid – ku příkladu o hrůzách pařížské bartolomějské noci – nebo zpěvy, jimiž se posilovali rakouští sedláci při rebelii roku 1626. Tehdy příslušná místa pátrala po zpěvácích, prodavačích i po výrobcích nedovolených tisků a hrozila přísnými tresty.⁴⁰

Obecně oblíbená byla souhrnná zpravodajství, **sumarizující přehledy** uplynulých událostí, jež vydavatelé – novelanti, publicisté a někdy sami knihtiskaři – posbírali z roztroušených zdrojů, srovnali podle času, místa, obsahu a podle zadání nebo z vlastní volby předkládali v delších, zpravidla pravidelných lhůtách veřejnosti.

Počátek učinil roku 1583 Michael von Aitzing, Austriacus (Eyzinger, 1530?–1598), působící ve službách králů a císařů Ferdinanda I. a Maximiliana II. v Nizozemsku a poté v Čáchách, který pilně zapisoval a vydával tiskem svá svědectví o politických a náboženských rozporech doby. Latinský Leo Belgicus, ozvláštněný mapou, v níž se do obrysu lvího těla vešlo všech tehdy sedmnáct nizozemských provincií, byl vydán v Kolíně nad Rýnem roku 1583 a tamtéž pokračoval v německém jazyce (*in Hochdeutsch*) v následujících letech. Na mědirytech, doplňujících informace textů⁴¹, byla očitá svědectví soudobých událostí zobrazena s mnoha vyzoborovanými podrobnostmi (Plenění chrámu v Antverpách) a všechny hrůzy, které se údajně děly, byly vtěsnány do jednoho místa, na jedno náměstí (Teror vévody z Alby).⁴² Za sporů o kolínském arcibiskupství vydával von Aitzing v půlročních lhůtách

40 Městská rada svobodného říšského města Norimberka varovala místní knihtiskaře před tiskem údajně falešné písně o zavražděném admirálu Gaspardu de Coligny a o krvavé lázni za pařížské bartolomějské noci (23.–24. srpna 1572), kterou zpívali po ulicích dva žáci. „*Auf das verlesene lied, so vom admiral in Frankreich und dem blutbad zu Paris gemacht und durch zween schuler vor den häusern gesungen worden, soll man die buchdrucker warnen, dasselb nit zu drucken, nach den buben auch trachten.*“ Nürnberg, Nr. 57, 1572, s. 6.

Norimberská městská rada nařídila konfiskaci všech exemplářů písně povstavších rakouských sedláků, šířené i na venkově! „*Uff das mündlich fürbringen, dass man das lied, so die rebellischen bauern in österreich gemacht, öffentlich allhie im druck feil herum getragen, auch in den dörfern gesungen, und so viel exemplar zuwegen bringen als man begehre, ist befohlen, alle dergleichen exemplar bei den hiesigen buchdruckern und buchhändlern abzufordern und zu confiscieren ...*“ Nürnberg, Nr. 113, 1626, s. 16. Podezíraný knihtiskař (Caspar Fuldt † 1632) byl přísně napomenut a příslušný cenzor povzbuzen k větší pozornosti. Nürnberg, Nr. 2086, 2087, 1627, s. 333.

41 Pro věcnou názornost mědirytů doprovázejí jejich reprodukce (bez udání původu) popularizující Dějiny Nizozemska Han van der Horsta. Praha 2005.

42 Předcházely ještě otřesněji pojatým „Hrůzám války“, shromážděným v albu Jacquesa Callota (1592–1635), *Les miseres et les malheurs de la guerre*. Paris 1633.

popis tamních událostí. Byl proto považován za autora, který rozumí příčinám závažných dění i jejich běhu. Roku 1583 k podzimním frankfurtským trhům sestavil summu aktuálních zpráv a nazval ji „Relatio historica“. Pro veliký zájem vydání opakoval a v díle pak pokračoval až do roku své smrti. To již úspěšný odbyt jeho relací povzbudil i jiné schopné sběratele novinek k následování a tak se v době konání velkých trhů několika říšských měst pravidelně a časem i na jiných místech objevovalo, až konečně nadlouho upevnilo své postavení nové, velmi úspěšné zpravodajské médium. Podle počátečního pojmenování bylo zpravidla vydáváno pod názvem Relatio historica, doplněným informacemi o kontinuuaci a původu. Kvartové sešity o mnoha stránkách, s typickou úpravou titulních listů písmem zčásti řezaným a zčásti typografickým, byly v hovoru i v písemnostech jednoduše nazývány „messentliche Relation“, „Mess-relaciones“ a „Relationes historicae“.

Tyto dodnes početně a dobře dochované **Relationes historicae** informovaly o skutečných i nadpřirozených událostech uplynulé části roku⁴³ a doplňovaly je obrazovými přílohami.⁴⁴ Z Kolína nad Rýnem, kde se objevil další významný počín, Mercurius Gallobelgicus⁴⁵, se jejich vydávání rozšířilo

43 „Vnterschiedliche Zeichen vnd Aspecten“ (různá znamení a příznaky) byla jedna z rubrik frankfurtské postní relace roku 1645 – zlé účinky bouře v Mindenu, kde uhadilo při pohřbu do kostela a koho a jak přitom poškodilo, zjevení černé páchnoucí duhy nad Vídní, vidění v Londýně v den králových narozenin a objevení podivných mořských ptáků u Ratiboře ve Slezsku, z nichž jeden, zastřelený, byl poslán do Lince císaři. Pod zobákem čtvrt lokte dlouhým měl vak plný zrní, nohy jako husa, rozpětí křídel na pět loktů a jenom „Nejvyššímu“ mohlo být známo, co tak nestvůrné zvíře znamená: „... Montnags den 18. 28. Novembr. nach Mittags vmb 1. Uhr / als man zu Minden einen Proviant-Meister zur Erden bestatten sollen / der allgewaltige Gott durch einen Donnerschlag vnd Blitz / dess Herrn General Maior Königsmarcks 3. Knaben in St. Marien Kirch auff der Atbissin Stuel beschädigt / in deme der gröste vnderm Angesicht etwas verbrannt / der mittelste an der rechten Seitten vnd Arm / wie auch der jüngste am rechten Arm Schaden genommen / deroselben Diener aber nebenst einem Mägdlein alssbald Tods verfahren / vnd hingegen die kleine Tochter nebenst der alten Jungfraw / so vmb vnnd bey gedachten Knaben gewesen behüttet worden. In der darauff folgenden Nacht hat sich der Himmel Creutzweiss eröffnet / dass das Feuer vber gedachter Statt gestanden / vnd die Schildwache vor dess Herr General Maiors Hofe hell vmbleuchtet. Vber der Statt Wienn hat sich ein schwartzer Regenbogen sehen lassen / welcher also gestuncken / als wanns eine grosse Brunst gewesen / also dass mans biss nacher Stockerau / so 3. meilen von dar / gerochen. Dessgleichen hat man am 29. Novembris / so dess Königs in Engelland Geburtstag / zu vnd vmb London 3. Sonnen / vnd einen Regenbogen / am Himmel gesehen. So haben sich auch in Ober-Schlesien / bevorab vmb Radibor / vnd seliger Gegend / grosse vngewöhnliche See-Vögel / in grosser Menge / zu 30. 40. auch wol 100. vnd mehrere sehen lassen / deren einer geschossen / aussgeweydet / vnd Ihrer Käyserl. Mayest. nach Lintz geschickt worden / welcher einen spitzigen Schnabel / einer vierthel Elen lang / vnd einen grossen Kropff / worinnen vber ein viertel Mass Korn gangen / gehab. Die Füsse waren breit / wie an einer Gans / vnnd so die Flügel aussgebreytet würden / erstreckten sie sich auff fünff Elen; was nun solche vngeheure Thier für Anzeigung vnd Bedeutung mit sich führen / ist dem höchsten allein bekannt...“ Relationis historicae continuatio. Septemb. Anno 1644 – Februar. Anno 1645.

44 Ve frankfurtské Relationis Historicae Semestralis Continuatio k postnímu trhu roku 1616 byla vyobrazena česká korunovace Anny Tyrolské, manželky Matyášovy: „die Krönung der Keyserin zur Böhmischen Königin“.

45 Mercurii Gallobelgici, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Vngaria qvque, Germania, Polonia, Hispania, Italia, Anglia, alibique gestarum ... nvnccii tomus [1], 1588–1592. Köln, Gottfried von Kempen (činný 1576/7–1598) 1592. Autor Michael von Isselt (1530/40–1597).

i do jiných míst v říši. Vycházely k proslulým postním a podzimmím trhům (Fastenmess, Herbstmess), jež bývaly velkými událostmi ve Frankfurtu nad Mohanem a o Velikonocích, na podzim a k Novému roku (Ostermarckt, Michaelis Mess, New Jahrs Mess) v tradičně veletržním Lipsku. Vydávali je i ve Štrasburku, v Erfurtu, Magdeburku, v Halle (Sála), Heidelberku, Aschaffenburgu. Byly vyhledávaným knihkupeckým zbožím a staly se spolehlivým zdrojem příjmů pro vydavatele a knihtiskaře. Lipské relace vycházely do roku 1730, frankfurtské až do počátku 19. století (1806).

Prameny informací představovali vydavatelé „relací“ zpravidla na titulních listech jednotlivých sešitů nebo je uváděli v předmluvách. Hlavní slovo zde měla vlastní zkušenost a zasláná důvěryhodná psaní. Uváděny byly také oficiální dokumenty, katolické i protestantské dopisy, informace v německém, latinském, anglickém a francouzském jazyce, pravidelná korespondence s poštmistry, s obchodníky a s „ostatními dobrými přáteli“. Výhodou bylo zaměstnání na císařském poštovním úřadě ve Frankfurtu nad Mohanem, kam docházely a kde byly k dispozici psané noviny z mnoha míst.⁴⁶

Historické relace, pravidelně vydávané ve Frankfurtu nad Mohanem, zpočátku řadily látku chronologicky, od druhé poloviny 17. století ji třídily věcně – podle „hlavních titulů“.⁴⁷ Praktické uspořádání časem inspirovalo i vydavatele týdenních periodik k postupnému zavádění stálých rubrik. Marginálie – poznámky na okrajích stránek, usnadňující orientaci v jejich obsahu – však noviny od relací přejala jen výjimečně.⁴⁸

Podobně pověstná a rozšířená byla souhrnná zpravodajství, jejichž svazky, vydávané v řadách s delším časovým odstupem, se nazývaly **Theatrum Europaeum** (1635–1738).⁴⁹ Byly „historickou kronikou“, jak sdělovala jedna z variant jejich rozšířeného názvu, postupně a zpětně zaznamenávaly pamě-

46 Bender, s. IX.

47 Podzimní relace z roku 1673 byla sestavena do dvaceti „hlavních titulů“ – v prvním se psalo o záležitostech císařské rodiny a dvora, druhý se zabýval vztahy s Uhry, Sedmíhradskem a s Turky, třetí se věnoval pozoruhodnostem Itálie a Říma, čtvrtý patřil Benátkám a Orientu ... ve třináctém oddílu se psalo o dívech a znameních, ve čtrnáctém byly shrnuty živelní pohromy, patnáctý vypočítal a popsal ničivé požáry, sedmnáctý mordy, zlodějství, neřesti a jiné neslušící se skutky („Von allerhand Schand-Mord-Diebs-Laster- und andern unziemlichen Thaten“). Připojena byla aktualita o akordu Maastrichtu, získaném 30. června t. r. Ludvíkem XIV. a vojenským stavitelem Sébastienem Le Prestre de Vauban – („welche Relation dann / der Warheit zum besten / wir unpartheyisch thun wollen. ...“). Relationis Historicae Semestralis – Autumnalis Continuatio. Jacobi Franci Historische Beschreibung der denckwürdigsten Geschichten ... durch Sigismundi Lato-mi ... Franckfurt am Mayn 1673.

48 Noviny z Norimberka, Wochentliche Neu- Curieuse Ordinari Zeitungen z roku 1685, v nadpisech jednotlivých zpráv uváděly jen data: „Vom 10. Martii“, zatímco v margináliích specifikovaly místa: „Begebenheiten am Kaiserl. Hof.“ Else Bogel, Elger Blühm, Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhundert. I.–III. Bremen 1971–1985. Dále jen: [Signatura:] Bremen Z 154. [svazek a stránka v bibliografii Bogel-Blühm:] BB I, s. 261, BB II, s. 297.

49 Voit, s. 882.

tihodná dění celého jednoho století (1618–1718).⁵⁰ Recipienti informací věděli, co mohou očekávat od nového média, jež užilo rozšířený pojem divadla v přeneseném smyslu jako zrcadla skutečnosti.⁵¹ Větší vzdálenost informací od událostí jim pak byla představena jako záruka spolehlivosti: ... *die Zeit/ als eine Mutter der Warheit / hat seithero manches an dess Tages Liecht gebracht / welches anfangs vnter den noch rassenden Waffen so bald nicht zum Vorscheine kommen können...*⁵² Autorem uznávaného díla byl Johann Philipp Abelinus († 1637?). Vydával je ve Frankfurtu nad Mohanem, v knihtiskárně Matthäuse Meriana st. (1593–1650)⁵³, malíře, rytce, významného nakladatele. Ustálená a přehledná grafická úprava (dvojitá orámování stránek, nadpisy, letopočty, marginálie) odpovídala ostatním, zpravidla pečlivě vybaveným tiskům vyhlášené dílny.

Vydavatel svazků díla *Theatrum Europaeum* váženým čtenářům, „milovníkům dějin“, slíbil, že události představí jako scény ze hry „*Irenico-Polemographia*“, že „historické pokračující mírové a válečné vypsání“ předvede v 15 výstupech neboli rubrikách podle království a zemí.⁵⁴

Uvedené rubriky byly seřazeny podle důležitosti, jakou jim vydavatel přikládal – nejprve z hlediska uspořádání společnosti, poté k nasycení lidské zvědavosti (II. Zázračná, nepochybně nic dobrého neznamenantící zrůdná narození a znamení, III. Hanebné a hrozné skutky a jejich potrestání, IV. požáry, nečasy a jiná neštěstí, V. úmrtí vysokých osob...). Dílo, vycházející v obnovených druhých a třetích vydáních, bývalo zpravidla pečlivě ukládáno ve sbírkách velkých knihoven a dochovalo se do nové doby.

Aktuální publicistika – politická, náboženská, polemická, apologetická, prognostická, vzdělávatelná, moralizující, satirická, pamfletická a paskvilová, jejíž tvůrci si brousili vtip, pokud to cenzura přehlédla, se úsilím o „obec-

50 *Theatri Europaei, Das ist: Historischer Chronick / Oder Warhaffter Beschreibung aller fürnehmen vnd denckwürdigen Geschichten, so sich für hin vnd wieder in der Welt, meistentheils aber in Europa, von Anno Christi 1629 biss auff das Jahr 1633. zugetragen.* Frankfurt am Main, Matthäus Merian 1635–1738.

51 „*Theatrum*“ byly nazývány soubory aktualit, souhrny encyklopedických informací; *Theatrum mundi*, *T. Europaeum*, *T. urbium*, *T. orbis terrarum*, *T. universitatis rerum*, *T. humnae vitae*, *T. historicum ad honeste vivendum*, *T. chemicum* a mnohé jiné, ale také různá improvizovaná zařízení, praktická i sloužící k podívání, například pódia „zubních lékařů“ na trzích.

52 *Theatrum Europaeum*, Bd. 9, Frankfurt am Main 1699, s. (o)2b. [Předmluva].

53 Voit, s. 586n.

54 „*An den Geschicht-liebenden Leser. STande vnd Würden nach Pflicht-schuldigst/ dienst-und freundlich geherter Leser: Demselbigen wird hiermit abermahl auff dem Europäische Theatro eine Scena dem vor vngefähr neun Jahren neu angefangenen Spiele / Irenico-Polemographia, oder Historisch-fortgeführte Friedens-vnd Kriegs-Beschreibung / genant / ... vnd zwar in 15. Verthonungen / oder Rubricken / nach den Königreichen vnd Landen / deren denckwürdige Geschichte vnd Handlungen ... auff diesem Theatro repraesentiret vnd zur Schau vorgestellet werden.*“ *Theatrum Europaeum*, Bd. 9, Frankfurt am Main 1699, s. (o)2a [Předmluva].

né dobré“, soupeřením přesvědčení, znemožňováním nebo provokováním odpůrců a obhajobou vlastních postojů nebo skutků trvale těšila velkému zájmu. Své důvody pro její šíření měli i soudobí knihtiskaři. Kdo se v době frankfurtských knižních trhů jen chvíli zdržel v některém knihkupeckém krámu, mohl pozorovat, jak zákazníci jeden po druhém listují v katalogu, stále se ptají po něčem novém a staré nikoho nezajímá, natož aby to potřeboval. Když tedy knihkupci chtěli vydělat peníze, museli mít na skladě vždy novinky, proto byly – podle soudobého mínění – namísto velkých foliantů a tlustých kvart vydávány jen drobné tisky, *nur kleine Tractätgen*.⁵⁵

„Malé traktátky“, původně pouze náboženská nebo odborná pojednání, v raném novověku pak brzy vesměs všechny tištěné drobnosti⁵⁶ na jednom, několika i více arších papíru, vyřazených a složených do formátu kvarty, řidčeji osmerky, nebo již rozřezaných, volných či sešitých, ve hřbetu zpevněných papírovým proužkem, případně brožovaných v tužší obálce, s texty původními nebo přejatými, byly denním chlebem tiskařských oficín. Jejich výroba nebyla pracná ani nákladná, chudším přispěly na živobytí, zavedeným tiskárnám na reprezentační knižní díla, jež bývala jen zčásti hrazena prenumerací a dary. Tiskař si musí přijít na své peníze, uvažovalo se s vědomím ekonomického napětí mezi autory, nakladateli, výrobcí, prodavači, kupci a milovníky knih.

Důvody k sepsání a k vytištění traktátů bývaly ideologické. Zábavné publicistiky bylo poskrovnu a ani ta mnohdy neskryla stranictví. Nadbytek žluči byl častým rysem pamfletů, protivníci byli „krvežízniví psi a vyjící vlci“, protivná strana „bezbožná Jezábel“, apokalyptické náměty měly ospravedlnit ideové i skutečné obrazoborectví. Kupila se neláska, ničila možnost dorozumění. Společenskou krizi zobrazovaly, vyvolávaly, podporovaly a prohlubovaly polemicky až nepřátelsky stylizované texty publicistiky, jejíž autoři a tiskaři se ukrývali pod jinými, často příznačnými jmény, názvy a klamnými impresy.⁵⁷

55 „Man stehe nur eine kleine Weile in einem Buch-Laden / entweder in der Messe / oder kurtz hernach / so wird man sehen / wie einer nach dem andern den Cathalogum durchblätterte / und immer nach was Neues frage / nach dem Alten bekümmert sich niemand / als ders etwa bald gebraucht ... Wollen nun die Herren Buchhändlern Geld haben / müssen sie sehen / dass immer etwas Neues vorhanden seye / sonst werden ihre Läden und Gewölber nicht fleissig besucht /... und daher kommts / dass da vor diesem grosse Foliant- und Quartanten gedrucket / itzund **nur kleine Tractätgen** an den Tag kommen ...“. Continuatio Des Raisonablen Staats-Protocolls ... Franckfurt und Leipzig 1686. „Vorrede“, A2.

56 Mnohé úřední a některé zpravodajské tisky nebo extrakty dopisů se tak nazvaly samy – „Drey vnterschiedliche Tractätlein ...“, (VD1714:003035C), „Zwey schöne Tractätlein...“ (VD1423:267888T), „Vier vnderschiedliche Tractätlein...“ (VD 171:071045Y) a podobné. Hřbety soudobých vazeb konvolutů drobných tisků z 16. a 17. století, štítky na ně nalepené a rukopisné rejstříky na předšládkách bývaly nadpisovány „Miscellaneorum **Tractatum** Politico-Historico-publicorum vol. VIII ...“ (konvoluty v KNM 59 E 8), či „**Tractata**, quorum exteris non fit mentio“ (v konvolutu KNM 55 H 21).

57 „... das die Böhmischen Stände die Gottlose Jesabel haben zum Fenster hienaus geworffen / das darff ingleichen keinem frembde vorkommen / denn es hatt alles von Gott also geschehen müssen vnd sollen / wie ich jetzund sagen will. ... Denn was stehet Apocal: am 12. v. 8. et 9. Wird nicht des Drache aus den Himmel geworffen/ vnd eine Engel ingleichen? Also auch die Gottlose Jesabel vnd jhr Anhang dessgleichen ist zum Fenster vnd Himmel der Christlichen Kirchen herab gestürztet worden / dass sie nun noch

Pravidelné tištěné noviny v tom ohledu zůstávaly ve stavu rajske nevinosti. Byly věcí veřejnou, s jejich čtenáři je zpravidla spojovaly shodné náboženské a tedy i politické názory. Původci novin, známí a privilegii zavázaní své vrchnosti, také brali v potaz veřejné mínění, čerpali z něj a medializovali je, avšak první úkol pravidelných novin byl informovat. Činily tak strážlivěji než publicistika, jejíž ctižádostí bylo veřejné mínění ovlivnit, opravit, měnit.

Hranice mezi tištěnými médii různých druhů byly prostupné. Letáky, vydávané v době, kdy běžně vycházely tištěné týdenní noviny, na titulních listech občas napodobily jejich vzhled, počínaly názvem „Zeitungen“⁵⁸ nebo v tisku následovaly úspěšný vzor uspořádáním informací do bloků, nadepsaných údaji o místu a čase jejich odeslání.⁵⁹ Podobně těžili vydavatelé letáků z oblíbenosti pololetních relací. V tiscích spojujících více aktualit do jednoho celku napodobili jejich názvy i výraznou grafickou podobu.⁶⁰

nimmermehr wieder darein kommen soll noch kan“. (Paul Felgenhauer), *Decisio Prophetica Belli Bohemici*. ... S. l. 1620, s. Gij. Skrytý autor sám sebe charakterizoval: „*geschrieben Durch Christianum Crucigerum, sonsten P. F. genand / Bohemum, Veritatis Amatore, et per Dei Gratiam Defensorem“.*

- 58** **Zeitungen Vnd Relation** / welcher gestalt der Process bey Antretung Jhrer Königl. Maj. zu Schweden Regierung / so den 8. Decembr. Anno 1644. in Stockholm geschehen / gehalten worden / vnd was dabey vorgangen. Item / Wie sich viel Keyserl. vnd Bäterische Völcker zu Heydelberg vnd Manheimb zusammen gezogen vnd etliche Frantzösische Regimente überfallen wollen. Ingleichen / Wie es in Schweden vnd Denemarck vor eine beschaffenheit habe / **Sampt allerhand andern Avisen des Reichs**. S. l. 1645.

Zeitungen Wie der Keys. Gen. Marzin mit 1000 Reuter / über die Brücke zu Cüstrin in die Marck Brandenburg gengan / vnd 2. Compagn. Schwedisch Volck vnter den Obr. Goltstein überfallen vnd geschlagen. Darbey Continuation des jüngst den 6 vnd 7 May in Nacht gehaltenen Scharmützels / vnd wie etliche Officirer Weiber wegen Zauberey verbrand worden / **Vnd auch Zeitungen aus Franckfurt / Stettin / Leipzig / Weserstrom / Elsass / Arnberg vnd Hessen**. S. l. 1636.

- 59** Například v publicistickém tisku *Aller Zeitungen So von 1620. bisz auff gegenwärtiges 1622. Jahr hin vnd wider confusim spargieret worden / Eingezogenes Centrum*. Darauss ein jeder / so nur ein wenig bey sich daheimen / leicht wird verstehen vnd nemen können alles das jenige / was nutzbarliches in vorgemelten Zeitungen aussgangen / auch wie weit sie ohne gefehr kommen seyen. S. l. 1622 jsou pod názvem *Vnvergleiffliche Zeitungen* na 6 stránkách v pseudonovinových infomacích shromážděny charakteristiky soudobých situací: „*Auss Walachai den 21. Septembris, Anno 1621.*“ „*Böhmen den 30. dito.*“ „*Auss Mähren / den 8. Decemb.*“ „*Auss Franckreich vom 1. Jan 1622.*“ „*Auss Hispanien / den 2. Febr.*“ „*Auss Holland den 1. Aprilis.*“ „*Grauponten den 1. Maij.*“ „*Auss der Pfaltz / am 4. Dito.*“ s dodatkem: „*Was nun weiters folgen wird / wird die Zeit geben.*“

- 60** **RELATIO HISTORAR: Oder Kurtze Kriegs-Cronica** ... S. l. 1634. Summa švédských vítězství za léta 1633–34, po smrti krále Gustava II. Adolfa (1594–1632).

Případně jednorázová **RELATIO HISTORICA POSTHUMA OBSIDIONIS HEIDELBERGENSIS**, Das ist Warhafftige Beschreibung aller ... Geschichten / so in Belägerung der Churfürstlichen Pfälzischen Residentz Statt vnd Schloss Heydelberg / durch die Keys. Bayrische Armada erobert / sich verlaufen ... Franckfurt 1622. Obyvatelé Heidelbergu, nařčení z líknavé obrany města, reagovali rozhořčenou obranou v tisku *Kurtze ... Verantwortung, Der Chur vnd Residentz Statt Heydelberg Einwohner / Wider die /in jüngster Herbstmess / An. 1622. aussgange vermeynte Historische Relation der Statt Heydelberg Belägerung vnd Eroberung betreffend*. Männiglich zu rechtem vnd wahren Vnderricht / auss beweglichen Motiuen / auch in Truck gegeben / vnd der vermeynten Relation entgegen gesetzt. Frankfurt (a. M.) 1623.

Existovaly i zvláštní drobné tisky předstírající, že obsahují zprávy o skutečných, pro někoho zvláště nepříznivých událostech, které však byly pamflety – publicistikou překroucenými nebo smyšlenými fakty matoucí čtenáře.⁶¹

Přetisky letáků a obrazových jednolistů byly časté, mnohdy nepřiznané, jak lze soudit podle stížností na onen rozšířený nešvar i jeho důrazných zákazů.⁶² Mnohdy knihtiskaři na převzetí dílka odjinud sami upozornili formulací „tištěno nejprve“, „podle“, „erstlich gedruckt“ i jinak a zaštitili tak své dílo označením za přetisk vydání, které cenzura již jednou propustila, případně podpořili věrohodnost informací v něm obsažených tvrzením, že poprvé byly vytištěny v místě události.⁶³ Bylo možné se tak předem zbavit zodpovědnosti za vlastní tisk, jehož obsah byl z nějakého hlediska na pováženou.

61 Někdy i budoucí badatele.

62 „Es ist ein gemeines / aber zugleich schändliches unverantwortliches Laster / welches heutiges Tages unter Buchhändlern und andern mehr im Schwange gehet. Denn da kan selten ein neues und nützliches Scriptum durch den öffentlichen Druck an das Tagelicht gebracht werden / dass nicht seine Gefahr wegen des unziemlichen Nachdruckes auszustehen hat ...“ V předmluvě k anonymnímu publicistickému tisku *Europäische Rath-Stube ... Frankfurt, Leipzig 1686*. Cituje se tam Lutherovo varování ve wittenberské bibli před takovým „pravým, velkým, veřejným zlodějstvím“ („rechte / grosse / öffentliche Räuberey / ...“) a odvolává na dílko Johanna Balthasara Schuppe (1610–1661) *Der Bücher-Dieb. Gewarnet und ermahnet durch J. B. Schuppium. (Hamburg) 1658*.

Norimberský pořádek pro tiskaře ze 7. února 1673 mimo jiné vyhlásil úplný zákaz přetisků, „které zapříčiňují mnohé nepřijemnosti a stížnosti“. Zakazovaly se přetisky všech děl – neprivilegovaných i již privilegovaných a nebyly povoleny ani v účelně pozměněné podobě – ve změněném formátu, s jinými obrázky, opatřené jiným titulem a jménem autora, novými rejstříky, poznámkami. Byla stanovena pokuta, tresty a odškodněn musel být první vydavatel přetiskovaného díla. Podle opakovaných nařízení podobného druhu je zřejmé, že se nešvaru nedařilo zamezit. *Nürnberg*, Nr. 204, 1673, s. 35n.

Názor na nedotknutelnost původního díla nebyl koncisní. Městská rada v Norimberku se roku 1576 rozhodla vyjmout z jednoho ze 33 svazků vlastnoručních čistopisů „ševce a básníka“ Hanse Sachse (1494–1576) dřív, než je předala jeho dědicům, jednu poněkud neuctivou báseň o „nanebevzetí“ mnohoobročného markraběte Albrechta z Brandenburku (1490–1568). *Nürnberg*, Nr. 3115, 1576, s. 477.

63 Za mnohé jiné pro příklad: *Special Zeitung ... was massen Fürst Christian von Braunschweigs Armada im Bisthumb Münster ... im Jahr 1623. gantz vnd gar zerschlagen ... Erstlich gedruckt zu Münster / jetzt nachgedruckt zu Prag / in der Alten Stadt / durch Thobiam Leopoldt (1623)*.

Relation vnnnd Bericht / von der sehr erschrocklichen Ergiessung der Wasser in Italia... Erstlich gedruckt zu Verona wie auch zu Padoa vnd dann wider zu Venedig durch Franciscum Vieleri ... anjetzo aber in Teutschland nachgedruckt. S. l. t. 1643.

Proclamation Welcher Gestalt Carolus Stuard, ... den 5. Februarii / s. v. 1649 zu Edenburg ... offentlich aussgeruffen ... worden ... Erstlich gedruckt zu Franckfurt / bey Philipp Fievet 1649. (Na konci tisku v kolofonu:) Erstlich gedruckt zu Edenburg / darnach zu Amsterdam / dann zu Franckfurt in das Hoch Teutsche übergesetzt.

Copey / Zweyer Befelch Schreiben / Des gross Türckischen Kaysers / Zu Befürderung der Seraphischen Religion der Capucinern / ... Versetzt auss der Türckischen in die Französische / vnd dann Italianische Sprach / auss welcher dises in unserer Teutsche transferiert worden ... Erstlich getruckt zu Meylandt in der Königlichen vnd Hertzogischen Hoff-truckerey / durch Johann Baptista Malatesta / ... Jetzt aber nachgetruckt zu Molssheim / durch Johann Hartmann. Im Jahr 1628.

Leták mohl být nazván i „Büchlein“, jednolist „novina“ nebo „Neue Zeitung“, publicistický tisk „relatio historica“ a mohlo tomu být i naopak. V raném stadiu některých tištěných pravidelných novin vydavatelé skutečně od čísla k číslu měnili jejich názvy. A často, jako odkaz na předchůdce, užili výrazy vlastní jednorázovým letákům nebo relacím – *Newe Zeitungen, Relation, Relatio, Aviso*. Nebylo divu – různé druhy zpravodajských tisků byly vydávány zároveň a obecně zažité názvy, znamenající novost a pohotovost informací, byly i pro týdenní tištěné noviny vhodné. Existovaly tak pravidelné tištěné noviny, jež samy sebe označovaly jako letáky, vycházející týdně, a byly vydávány jednorázové zpravodajské tisky, které náplní i úpravou textů napodobovaly noviny pravidelné, ač vyšly jen jedenkrát a při jediné příležitosti. V Kolíně nad Rýnem se pravidelné noviny, vycházející od roku 1620, nazývaly *Raporten, Das ist/ Wochentlicher Relation Beschreibung dero Newen Zeitungen / Welche sich jüngst hin vnd wider in verscheidenen Landen vnd Orthen verlauffen vnd zugetragen*⁶⁴, v Curychu byla jednotlivá čísla periodik označena jako *Wochentliche vngfelschte Newe Zeittung / Vnd Relation ... (1623)*.⁶⁵

Obrázek z velké kroniky mohl posloužit v drobném zpravodajském tisku, mistrovské dřevořezy a mědiryty mohly být překreslovány, napodobovány a použity podruhé, potřetí i poněkolikáté, vhodně i protismyslně. Ač se psalo a mluvilo o pravdě, o pravdivém svědectví, pravda ani svědectví o ní nebyly koncise. Zpravodajské tisky bylo třeba vyrobit a prodat a dílo se tak na různých úrovních – umělecké, dobře řemeslně provedené i neumělé.

Polovina podlouhlé dřevořezové veduty Praga, otištěné přes dvě stránky (double-page) ve slavné norimberské *Liber chronicarum* (1493)⁶⁶, byla ve zjednodušení znovu užita pro titulní list augšpurského aktuálního tisku o hrozném požáru, který za horkého a suchého léta roku 1541 zpustošil Malou Stranu, Hradčany a Pražský hrad s jeho poklady. (Tehdy shořely i nenahraditelné zemské desky). Předlohou textu byl český leták *O nesstiatnee przihodie kteráž gse stala skrze ohen w Menssim Miestie Pražském / a na*

64 Bremen Z 150, BB I, s. 41–45, II, s. 41.

65 Bremen Z 77, BB I, s. 53n., II, s. 54.

66 Hartmann Schedel (1440–1514), *Liber chronicarum*. Nürnberg, Anton Koberger pro Sebald Schreyera a Sebastiana Kammermeistera 1493. Zakrátko tamtéž vyšla německy. Znovu, graficky pozměněnou a poněkud zmenšenou, ji vydal roku 1496 a opět 1500 v Augsburgu Johann Schönsperger, st. Byl to „levnější“ přetisk, původnímu dílu patrně konkuroval.

Některé veduty v Kronice byly ideální, několikrát byly tytéž užity pro různá města. „Praga“ v pohledu od Vyšehradu (?) byla vyobrazena podle skutečnosti a je považována za nejstarší známou pražskou vedutu. Nevylučuje se, že ji (mimo jiné v kronice) vytvořil mladý Albrecht Dürer (1471–1528), působící v dílně jednoho z ilustrátorů díla, Michaela Wolgemuta (1434/7–1519) v letech 1486–89, kdy se podklady pro Kroniku připravovaly. Když se velkolepá inkunábule v knihtiskárně Antona Kobergera, Dürerova kmotra, vyráběla, Dürer v Norimberku nebyl, v letech 1490–93 putoval na zkušenou. Pozdější Dürerův zájem o městská opevnění jeho účast na vedutách naznačuje.

Hradie Swatého Wacslawa / y na Hradčzanech etc. Leta M. D. xxxxj.⁶⁷ Jeho autor – svědek i postižený Václav Hájek z Libočan († 1553) – popsal cestu zhoubného požáru od prvních jisker po zkázu poloviny města, označil domy, které lehly popelem, uvedl i jména uhořelých.⁶⁸ Tisk vyšel pohotově několik dní po požáru (17. června 1541) v Praze u knihtiskaře Bartoloměje Netolického († po 1562).

Augsburský knihtiskař překladu Hájkovy aktuality, Heinrich Steiner, přejal nevelký zpravodajský tisk a jeho německou verzi vypravil velmi pečlivě. Pro titulní list použil skutečné zobrazení města Prahy, které bylo v Augsburgu ve dvojím provedení po ruce.⁶⁹ Získal nebo pořídil kopii jeho levé poloviny, na níž byla vyobrazena místa události – Malá Strana, Hrad a Hradčany. Na závěr tisku dal přivázat složený list s dřevořezem, patrně původním, zobrazujícím skutečný pohled zblízka na Prašný most a na část hořícího Pražského hradu se stafáží zoufalých obyvatel a přijíždějícího vojska.

Jiný drobný aktuální tisk z té doby, s textem totožného obsahu přeloženým do němčiny, avšak bez udání tiskaře a místa, pocházel nejspíš z dílny skromněji vybavené. Nebylo zde užito obvyklé formulace přetisků „Erstlich gedruckt...“, lze tedy soudit na pražský tisk.⁷⁰ Dřevořez na titulním listu tentokrát nezobrazil místo, kde se událost stala, ale hrůzu, kterou způsobila a morální naučení, které z ní vyplynulo. Tiskař si ke znázornění katastrofy vypomohl napodobením části jednoho z dřevořezů Dürerovy Apokalypsy (1496, 2. vyd. 1498), představujícího drama zlomení 5. a 6. pečeti⁷¹, případně parafrázoval nějakou jeho již existující kopii. Padající hvězdy z oblaků zobrazil jako sršící jiskry, Měsíc oproti předloze obrátil, Slunce začernil a mezi mocnými a služebníky, drcenými padajícími skalami, vynechal papeže a preláta.

67 P. Večeřová, „O nešťastné příhodě...“ Knihy a dějiny, Praha 1996, s. 33–49.

68 Neue zeytung vonn dem erschrockenlichen fewr vnd brunst / so newlich in disem gegenwertigenn M.D.XXXXI. Jar / Donrstag vor Pffingsten / das ist der ij. tag Junij / Inn der klainern statt Prag auff dem Künigklichen schlos / vnd andern orten mer geschehen ist / auch wie vil Mañ / Weyb vnd Kinder jemerlich durch das fewr verpreñt / vnd vmmkommen seind / Solliches findest alles klerlich in disem Büchlin angezaigt. Augspurg, Heynrich Steyner (1541).

69 Tisk byl vydán v Augsburgu, mohla tedy být využita překreslená veduta Prahy, zhotovená tam pro zmíněný augsburský Schönspergerův přetisk norimberské Schedelovy Kroniky.

70 Neue zeitung Von dem erschrecklichen vnd erbermklichen Fewer das geschehen ist / In der khlyenern stat prag / Vnd auff dem Schlosz zu Prag vnd an andern orten iner / Wie dass hierinnen in disem büchle klerlich angezeigt ist: ... Da man geschriben hat nach Christi geburt Im 1541 Jare. S. l. t. a.

71 Zjevení sv. Jana 6, 12–16: ... „A hle, když rozlomil šestou pečet, nastalo veliké zemětřesení, slunce zčernalo jako smuteční šat, měsíc úplně zkravěl a nebeské hvězdy začaly padat na zem, jako když fík zmítaný víchrem shazuje své pozdní plody. ... Králové země a velmoži a vojevůdci, boháči a mocní – jak otrok, tak svobodný, všichni prchali do hor, aby se ukryli v jeskyních a skalách, a volali ... „Padněte na nás a skryjte nás před tváří toho, který sedí na trůnu, a před hněvem Beránkovým!“ Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha 1979, s. 969.

Autoři zpravodajů, novin a publicistiky, jejich vydavatelé nebo tiskaři, se v úvodu a mnohdy již na titulním listu obraceli k příjemcům – „laskavým čtenářům“, „milovníkům historie“ i „milovníkům přírody“. Byla zde oslovení politizující: „všem věrným Čechům“, „upřímným Němcům“, sociální „prostým lidem“, jindy „všem vysokým vládcům“.⁷² Dobrosrdečná bývala přání vydavatelů k novému počínajícímu roku. Důvody, proč měla být dílka přijata, bývaly dobré, užitečné, až naléhavé, posloužit měla čtenářům a posluchačům k připomenutí, k útěše, k varování, k polepšení života. Zpětná vazba mezi tvůrci zpravodajských tisků a obcí jejich příjemců chyběla, úřední dohled a případné jednostranné zásahy vrchnosti ji nemohly nahradit a tak čtenářský ohlas naznačovala poptávka, a i ta – v privilegovaném prostředí – s výhradami.

Všechna psaná, tištěná a obrazová zpravodajská média tvořila v sedmnáctém století a v první polovině století osmnáctého společný extenzivní a expandující informační proud, který se stále víc otvíral veřejnosti. Nebyl plynulý. Jeho vydatnost závisela na výkyvech světového dění, jež zpravodajské žánry svými způsoby reflektovaly a rovněž na svobodě, které se někdy těšily nebo na vázanosti, které jindy podléhaly. Noviny a později také časopisy, obojí s výhodou neomezené periodicity, přejímaly ke svému prospěchu některé rysy zpravodajských a publicistických žánrů, které se objevily dříve a působily současně – přehledy, rubriky, komentáře, kritiky, satiru, obrázky. Také zpravodajské tisky – později chápané jako předchůdci novin – se proměňovaly. Tvarem a částečnou kontinuuací se některé připodobňovaly novému úspěšnému médiu, doprovázely je, doplňovaly a tak neztrácely důvody k existenci.

72 „Allen hohen Potentaten zur erinnerung vnd warnung / sich von dergleichen verfluchten Meuchelmördern wol zu hüten vnd vorzusehen / in truck gegeben.“ Gründlicher bericht / Dess Grewlichen ... meuchelmords / So an Königl Majest. Heinrichen dem IV. diss namens König / in Franckreich vnd Navarra ... durch einen Bettelmönch ... begangen ... S. l. 1610.

2. POČÁTEK PRAVIDELNÝCH TIŠTĚNÝCH NOVIN

Poptávka po aktualitách byla vždy velká a ve válečných dobách ještě rostla. Poslové, kurýři – úřední osoby pod přísahou, podle jejichž zkušených odhadů bylo možné stanovit zeměpisné vzdálenosti⁷³, i sjednaní příležitostní pomocníci – všichni, bez nichž nebylo lze se obejít, protože na nich závisel pohyb zpráv důležitých pro jednotlivce a pro obec – zřídka královsky odměňovaní⁷⁴, často platící vlastním životem⁷⁵, za mimořádných okolností nahražovaní ve službě příslušníky vyšších vrstev⁷⁶, se stávali symboly i mimo své obtížné povolání. V alegoriích, exemplech, emblematech a v satirách přerůstali svůj prozaický úděl, měnila se jejich povaha. Zlé zprávy z Čech přinášel Harter

73 V opakovaně vydávaném tisku Václava Lebedy z Bedrštorfu, Knjžka obsahujcý w sobě kratičké Poznemenánij / Měst, Zámkůw, Hradůw, Twrzý, y giných Sydel/ w tomto Slawném Králowstwĵ Českém ležijcých ... Praha 1610, se také uvádělo: „kolik Mjĵ které Sydlo / od Hlawnjho Města Prahy vzdálĵ gest / po spráwě Poslůw přĵsežných / a w tomto Králowstwĵ Českém dobre powědomých ...“. Zde také na s. 234, pozn. 52.

74 Odměnou za předání vynikající zprávy býval zlatý řetěz i vyznamenání: „Auss Wien / vom 18. Decemb: Der Curier so die gutte Zeittung wegen Eroberung der Insel Fühnen gebracht / ist von Ihr Mayest. mit einer Guldenen Ketten vnd Gnaden Pfenig / wie auch vom Ertz-Hertzog in gleichen mit einer Guldenen ketten verehrt worden ...“ Extraordinari Wochentliche Postzeitung ... Num: CLXXXXI. Praha, Sedlčanská 1659.

75 Poslové se stávali obětmi loupeží i diverzí: „Auss Cölln / vom 28. Februarij. ... Schreiben auss Brüssel melden / dass ein Currier auss Spannien kommend / mit dem Postilion in Franckreich ermordet / und alle Brieff weggenommen worden...“ ExtraOrdinari Mittwochs Post-Zeitungen. Wien 1672, (č.) 1476. Táž zpráva o poslovi a postilionovi ze Španělska, zabitých ve Francii a o ukradených dopisech, jejichž loupež Španěly velmi mrzela, otištěná v novinách z Řezna: „Cölln den 24. dito“ [únor]. „Bey Bayone ist ein Spanischer Currier sambt dem bey sich habenden Postillion von einig masquirten Reutern angriffen / aller Schrifftten beraubt / und beeden das Leben genommen worden. Welches die Spanier allein in Ansehung gedachter Brief / so von Importanz seyn dörfften / hoch resentiren werden.“ Wochentliche Reichs Ord:Zeitung. Regensburg 1672, Num. 11.

76 Důležitá vítězství oznamovali vládcům, dvorům a vybraným místům kurýři z řad šlechty. Rovněž zprávy o narození dětí ve vladařských domech přinášely významnější osoby: „Turin / den 7. May ... Se. Königliche Hoheit haben nachfolgende Herren ernennet/ umb die Zeitung des Printzens von Piemont [Vittorio Amedeo Giovanni Filippo di Savoia (1699–1715)] an ausländische Höfe zu überbringen / als nemblich: Den Graffen vonNon[?] Capitain deren Gardes zu Jh. Kayserl. Majestät / den Graffen Cumiane [?] nach Rom/ den Ritter Balbiano zum König von Franckreich / den Ritter von Lussey zum Hertzogen von Orleans, den Baron Palavicini zu denen Hertzogen von Bayern und von Lothringen / den Marquis Dufol [?] zum König von Portugall / und den Graffen ... Maffei zum König von Engeland; Seine Hoheit werden auch andere zu denen Italiänis. Fürsten und zum Guverneur von Mayland ernennen.“ Předpokládaný nástupce Viktora Amadea II. Savojského (1666–1732) však zemřel dříve než jeho otec. Sambstagige Cöllnische Zeitung / des 1699. Jahrs vom 30. Maij. Num. 22. Bremen Z 152a.

Bott,⁷⁷ truchlivé z Uher *Trawrbott*,⁷⁸ rychlý posel dodával informace ukvapené a bylo dobré počkat na chromého, kulhajícího, jehož vada se ukázala jako přednost, byl „jistší“.⁷⁹

Komety⁸⁰ i andělé⁸¹ přinášeli svá poselství, Orfeovi oznámila smutnou zprávu z podsvětí víla *messagiera*⁸², *Poselkyní* byla nazvána i kronika.⁸³ Jako prostředníci dobrých účinků bývali poslové vyobrazováni v alegoriích (*Svatá Trojice posílá své posly Vnuknutí a Svědomí k paní Lži*⁸⁴). Namáhavost poselské služby vystihnul ilustrátor bible Melantrišky⁸⁵, když zpodobil posla, jenž při čekání na některou z epištol (poselství⁸⁶) svatého Pavla usnul na lavici, s kloboukem staženým přes oči, s nohama spočívajícíma na holi a s osvěžujícím nápojem po ruce. A jako bezděčnou hříčku s pisátkem – „*lusus calami*“ – si někdo posla s jeho atributy načrtnul na volné místo ve štambuchu – památku z cest.⁸⁷

Poslové, kurýři, ubozí hrdinové, pospíchající dnem i nocí, větrem, deštěm a sněhem, jako první nosiči informací byli prvními ikonami mezilidské komunikace.

77 „*Timotheus: Wie gehts dann zu / dass ich alle Männer sehe jhre Hände auff jhren Hüfften haben / wie Weiber in Kindsnöthen / vnd alle Angesicht so bleich seyn? ...*“ Ein Harter Bott / Der Böse Zeitung aus Böhmen bringt. ... S. 1. (1621).

78 *Hungarischer Trawrbott / Welcher Dess Königreichs Vngarn gefährlichen zustandt ... vmbständlich erzehlet.* Magdeburg 1619.

79 Jan Amos Komenský v Labyrintu, když „*mezi novináře trefil*“: „*mnozí na prudkých koních jezdili a od těch kupovali mnozí, jiní chodili pěšky, někteří i na berlách kulhající; a od těch rozumní kupovali raději, pravice, že bývají jistší*“. Topos „*der hinkende Bote*“ býval zobrazován zpravidla s protézou místo jedné nohy.

80 „*SIDEREVS NVNCIVS*“ byl Hvězdný posel, kterého vyslal roku 1610 Galileo Galilei (1564–1642) v benátském tisku a na nějž v témže roku reagoval Johannes Kepler (1571–1630) ve své *Dissertatio cum NVNCIO SIDEREO nuper a mortales misso à Galilaeo Galilaeo, Mathematico Patavino*, v pražském tisku Daniela Sedesana (Sedlčanského). „*Sydereus nuncius*“ se připomínal v tisku *Fama Sydereae Nova. Gemein offentliches Aussschreiben / ... DEN Newen: Cometstern ...* Durch M. Julium-Gerardum Goltbergen ... 2. vyd. Nürnberg 1619.

81 Zvláště v kancionálech: „*Z nebe posel vychází...*“ a mnohé jiné.

82 Česky „*poslice*“ – Claudio Monteverdi (1567–1643), *L' Orfeo*, una favola in musica.

83 Jan František Beckovský (1658–1725), *Poselkyně Starých Přjbehůw Českých / Aneb Kronyka Česka Praha*, Jan Karel Jeřábek 1700.

84 Ctibora Tovačovského (1437–1494), *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich* (1467), tisk r. 1539, ed. Mirjam Bohatcová, *Pravda a lež v rukou právníka*. Přerov 1995.

V Blahoslavově překladu Nového zákona (1564) *dřevořez na konci 1. Pavlovy epištoly k Thessaloničským*. Nově repr. Voit, obr. 534, s. 895. A mnohé jiné.

85 Bible česká. 4. vyd. Praha, Melantrich 1570. *Dřevořez Francesca Tertia („TF“ 1520–1600) ke druhé Pavlově epištole K Římanům*. K předobrazům melantrišského biblického cyklu ilustrací (Florian Abel a Francesco Tertio) Petr Voit, *Spravedlnost pro Severinovy bible*. In: *Knihy a dějiny 2012*, zvláštní č. věnované PhDr. Anežce Baďurové, s. 83–85.

86 „*Dokonala sye episstola neb poselsstwy swatého Augustyna*“. O svatém Jeronýmovi knihy troje. Asi druhá polovina 14. stol. Cit. ze *Slova a dějiny*. Praha 1980, s. 285.

87 *Náčrtek „starou rukou“ u s. 412 v interfoliovaném výtisku Andrea Alciati, Emblematum liber*. S. l. 1546. *Štambuch „Jonae Modesto Walhusano, ciuj et chyurgo Beregnj“* obsahuje rkp. vpisky studujících v Jeně z let 1591–95. K Alciatimu M. Ryantová, *Památníky aneb štambuchy ... České Budějovice 2007*, s. 141–143.

Podobně pošta, poštmistři, postilioni, *poštýři*, vykonávající v pravidelném rytmu váženou, namáhavou⁸⁸ a nebezpečnou službu⁸⁹, záhy obrazně rozšířili své původní poslání. Informovali o náhledech astronomů pro budoucí rok a vykládali záhady skryté v jejich formulacích (Newer Astrologischer Post-

88 „Durch windt durch schnee ich armer held
 Bey dag bey nacht lauff durch das feld
 Kein hütz des sommers mich auffhelt
 Des winters schew ich keiner elt
 Nachdem ich einem bottschaft bring
 Emphal man mich wol oder gring
Viel neues vnd der zeitung vil
 Ein ieder von mir wissen wil
 ... Das **trinckgelt** oft zum wirthaus bleibt
 Des weib und kind sich wenig frewt
 Wen ich dan schon lang hat gerunnen
 So ist nichts dan blosser gewinnen.“

P. Čtvrtník, J. Galuška, P. Tošnerová, Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2008, s. 23.

Drobné anonymní tisky s obrázkem pěšího či jízdního poštovního posla byly opatřeny veršiky naznačujícími, že lístek byl na prodej, aby se ulevilo v těžké službě:

„Der Post Bothe / bin Ich genandt /
 Vnd meiner Reysen wol bekandt/
 ... Jch bin Jung vnd Frisch von Natur /
 Auch klein wie zeigt die Figur.
 Wer da wil hörn **newes** sagen/
 Thu nach dem kleinen Po. fragen.
 Brieff tragen vbr Land ist mein sitt/
 Vmb **Tranckgeldt** nem ich sie gern mit/ etc.“ S. l. t. 1591. In: Als die Post ... s. 48.
 Z téhož roku a patrně téhož původu s obrázkem jízdního a pěšího (kulhavého) posla:
 „Der Post Reutter bin ich genandt /
 Dem hinckenden Bothen wol bekandt/
 Dieweil er ist mein gut Gesell/
 Drumb bin ich kommen auch zur stell
 /Vnd will euch machen offenbahr
 /Was sich das Neun vnd Achtzigst Jahr /
 Vor Wunder ferner hat vorlauffen /
 Lieber liess mich / vnd **thu mich Käuffen**.
 Dem PostReutter /vor ehrt zu danck/
 Den grossen Wilkum / machts nich langk.“ S. l. 1591. In: Als die Post ... s. 49.

89 Ve válkách nebyli chráněni, ukořistění protivníkovy korespondence se pokládalo za oprávněné: „Sonsten ist die Ordinari Post aussm Niderland / wie auch Cölln vnd Franckfurt / welche nacher Nürnberg / Augspurg / Italia / Prag / Wien / vnd Regenspurg gehörig / bey Wertheim von etlich Frantzösischen Weinmarischen Völckern / so durch den Mayn gesetzt / dem Posthalter zu Esselbach / so im Spesser gelegen / abgenommen / vnd spolirt worden [z lat. = uloupen]“. Relation Vnd warhaffter Bericht / Wie es bey dem jetzigen Treffen / so den 25. April Alten vnd 5. May Neuen Calenders / dieses 1645. Jahrs / ... zu Zerbstbrunn ... beschehen / eigentlich hergangen. S. l. (1645). Ukořistěné dopisy bývaly předávány nejvyšším místům: „Auss Donkirchen / vom 9. Dito (březen). Allhier sein in kurtzer Zeit in 17. theils den Hollendern / theils den Frantzosen / abgenohmene Schiff / mit reicher Beuth / eingebracht worden / auff welchem einem sie 3, Packet mit Brieffen / welche die Staden von Hollandt an den König in Franckreich / vnd Cardinal Richalier / abgehen lassen / bekommen / welche Sie alsobald dem Cardinal Infante nach Brüssel geschickt.“ Ordinari Zeittung. Wien 1636, [č.] 813.

-Reuter ...⁹⁰, Postilion / Oder Erklärung aller Propheceyung: Calender / Post-Reuter und Botten ...⁹¹), zabývali se politikou a náboženstvím (Calvinischer Postbot ... 1620⁹², Postilion, AN Alle und jede Evangelische Könige und Potentaten ...⁹³) vizionářstvím a proctvými (Postilion: Oder Englische Posaun der Heimsuchung ... Vom Löwen von Mitternacht⁹⁴, Bon' avisa Neue-Avisen Welche der Postilion dess grossen Löwens im Walde empfangen ... / in welchen allerley neue Zeitung / insonderheit die den vornembsten Ständen dess Reichs sollen Avisiret werden⁹⁵). Pošta hledala ztraceného českého krále⁹⁶, ve smutku a na ohnivém koni přinesla jindřichohradeckým měšťanům noviny z očištěnce.⁹⁷ Jen v Nebi, kde sídlila sama Pravda, nebylo třeba poštovních posluš s jejich světskými zprávami.⁹⁸

Otázkou „Co je nového?“⁹⁹ zpravidla zahajovali tištěné publicistické rozhovory jejich fiktivní účastníci. Rozhovor (*rozmlauwánj, dya'log, dialogus, colloquium, Gespraech...*) v publicistice oživoval text, vtahoval do děje, vysvětloval autorovo stanovisko a získával pro ně čtenáře formou vážnou, poučnou, pohádkovou, žertovnou, kritickou, satirickou až drsně útočnou. *Persones colloquentes* fiktivních dialogů mohli být čert a papež, papeženec a luterán, Bavor a Sas, tři Holanďani a jeden Dán, hospodář s hostem, voják a krejčí, voják a sedlák, švýcarský dojič, holandský syrečkář a benátský mydlář, Pasquin a Marforius, Felin a Anonymus, Concordia a Discordia a mnozí jiní. Probírány byly časové otázky a řešení stav soudobého světa (*über dieser Zeiten Zustand*).¹⁰⁰ Čekalo

90 Newer Astrologischer Post-Reuter / ... auff instehendes Jahr Christi 1643. ... S. l. 1642. V září roku 1643 mělo být zatmění Měsíce ve Štíru, 22 astronomů, astrologů, matematiků a tvůrců kalendářů se v tisku – každý po svém – s jevem vypořádalo.

91 Erstlich Gedruckt zu Glückstadt / Im Jahr 1645.

92 S. l. 1620.

93 Vnterm blawen Himmel nicht weit von Strassburg 1631.

94 S. l. 1630.

95 S. l. 1622. Jeden z řady publicistických tisků emigranta z Čech, vizionáře Pavla Felgenhauera (1593–1677). Titulní list dál pokračoval: „... *Vermöge seines Ampts hat der Postilion solche Avisen publiciren sollen / damit sie einem jedwedern desto ehe zukemen*“.

96 Postilion extra ordinarius, Possta w nowě nařizená / do Řjsse wyslaná / hledati Krále nowého / w Lůni w Cžechách straceného. Z Německého přeloženo / w Léthu Páně Wytisštěno. M. DC. XXI. S. l. 1621.

97 Possta w Smutku na Koni Ohniwém Strassliwé Očištěnowé Běda! a Litostiwé: Slitugte se / Protrubgjcý. ... neyprwé w wnowě sprawené wssech Mrtwých Kaple w Městě Hradcy Gindřichowě wtrpně Spjwana, a Slyssána / Léta 1643. Dne 7. Měsýce Ledna. Praha (1643).

98 Podle jednoho z paskvilů: „*Christus regieret alles ... da seyn keine Postbotten / die Zeittungen von Weltsachen brächten / sondern er ist das Liecht der Welt / vnd sihet alles / niemand ist / der jhn etwas berichte / dann er ist die Warheit selbsten*...“ Meister Pasquins / dess alten Rómers Entzuckung ... S. l. 1644, s. 96.

99 „... *auf den freundlichen Gruss allezeit die ämsige Frage nach den Neuen Sachen immediatē folgen muss*...“ (SINOLD genannt von Schütz), Der fliehende Passagier... Erste Promenade (Leipzig) 1698.

100 V říši mrtvých („*In Plutonis Residentz*“) si mohly pohovořit historické osobnosti z různých prostředí, z různých dob i současníci, kteří se za života neseťkali ani setkat nemohli. Z vůle autorů oné publicistiky rozprávěly o všem, co mohlo čtenáře, zaujatého absurditou setkání, pobavit, poučit, informovat. „Totengespräche“ bývají považovány za periodikum i za svěbytný literár-

se na příjezd posílá s novinkami¹⁰¹ a bylo dobré si pro rychlejší informaci na poštu poslat,¹⁰² jak radil Indianer, příslušník starobylé populace, jež podle dílka s umocněným názvem NOVA NOVORUM byla spolu s novými zeměmi a novými zvířaty považována za nový lid. I staré pravdy dostávaly nový šat, obsahem tisku NOVA NOVA ANTIQUA ... (1621) byla nově nazvaná stará pravda – *Die alte Wahrheit mit eim neuen Titul*.¹⁰³

*Tato novost starých pravd, nových světů, nových soustav, nových národů, je počátkem nového století, předznamená svou novou dobu Tommaso Campanella (1568–1639), filosof, politolog, utopista.*¹⁰⁴ Nové bylo třeba všemi dostupnými způsoby a prostředky šířit, neboť jenom to, co bylo celému světu známo (weltkundig), mohlo mít cenu.

Tedy jednoho obratného opisovače novinek, sídlícího ve městě se slavnou typografickou tradicí a s informačními zdroji, napadlo využít knihtisku k rychlejší multiplikaci zpráv, jež mu z různých míst v týdenních intervalech dodávala ustálená instituce pošty. Uskutečnil své možnosti a vytvořil první pravidelné tištěné noviny.

Vyučený knihvazač **Johannes Carolus** (Carle, 1574/5?–1634, jako knihtiskař působil 1604–34), který také jako *Avisenschreiber* neboli *Novellant* získával z pošty a od informátorů zpravodajské listy, sestavoval z nich psané noviny, rozepisoval je a rozesílal předplatitelům, koupil 1. září roku 1604 ve svobod-

ní druh. V první polovině 18. století vydával David Fassmann (1683–1744) v Lipsku pravidelné *Gespräche in dem Reiche derer Todten*.

Ulrich Schmid, *Gespräche in dem Reiche derer Todten (1718–1739)*. In: *Deutsche Zeitschriften des 17. bis 20. Jahrhundert*. Heinz-Dietrich Fischer (ed.), Pullach bei München 1973, s. 49–59.

101 Rozmlouvali „císařský“ s „evangelíkem“, pozdravili se a císařský se tázal evangelíka, zda obdržel něco nového z Frank? a ten jej prosil, aby mu přátelsky sdělil, co se dozví – on sám čeká na zprávy, které mu přinese jeho posel: „*Kayserischer. Einen guten Tag dem Herrn / was macht Er? wie gehts Ihm? hat Er nichts neues newlich auss Franken bekommen? Evangelischer. Danck habt / lieber Herr / vor den freundlichen Gruss / Ich wünsche ihm wider so viel / und bitt / so Er etwas empfangen / er wolt mirs freundlich communiciren, denn ich wart alle Stund newer relation / die mir mein Bott bringen soll.*“ *Colloquium politicum. Über die Frag: Warumb solt ich nicht Schwedisch sein?* ... S. l. 1632.

102 „*Indianer: ... halte ich rathsam auff die Post zuschicken / ob wir auss den Zeitungen etwas ferners vernemen / so vnserm vorhaben dñlich / vnd vnserm Gespräch destomehr anlas geben mögte.*“ *Calvinischer Postbot. Das ist ein unpartheisch gespräch etlicher Personen nemblich eines Indianer / Sachsen vnd echten Teutschen / welche sich wegen dess itzigen zustands im Heil. Röm. Reich / vnd sonderlich der Böhmischen vnruh halber Politicae, Theologicae et Historicae Vnderretten...* S. l. 1620, s. 2.

103 *Nova Novorum. Neue zeitungen aus Östen / Westen / von neuen gefundenen Landen / Newen Völkeren / Newen handtierungen / vngehorten sprachen vnd schriften ... Neuhoffen 1596. Neue Zeitungen Von vnterschiedlichen Orten: Das ist / Die alte Wahrheit mit eim neuen Titul.* S. l. 1619.

Noua Nova Antiqua Continuationis Der Newen Zeitungen Von vnterschiedlichen Orten: Das ist / Die alte Wahrheit mit eim neuen Titul Vermehrt vnd auch verbessert. Editio tertia. Gedruckt in der Parnassischen Truckerey / Anno MDCXXI (1621). Reprodukce posledního tisku: W. Schöne, Die deutsche Zeitung des siebzehnten Jahrhunderts in Abbildungen. Leipzig 1940. Abb. 371.

104 Cituji z druhé ruky: Giuliano Procacci, *Dějiny Itálie*. Praha 2004, s. 160.